

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2013

Petr Neugebauer

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Petr Neugebauer

**Národní stereotypy:
příklad Čechů v 19. století**

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Petr Neugebauer**

Vedoucí práce: **PhDr. Jiří Rak**

Rok obhajoby: **2013**

Bibliografický záznam

NEUGEBAUER, Petr. *Národní stereotypy: příklad Čechů v 19. století*. Praha, 2013. 75 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jiří Rak.

Abstrakt

Hlavním cílem práce je popsat vznik, využívání a zánik národních stereotypů na příkladu Čechů v 19. století, s důrazem na formování českého autostereotypu. Využívá k tomu kombinaci klasického rozboru odborné literatury zabývající se daným tématem s odkazy na karikaturu. První kapitola se věnuje teoretickému ukotvení pojmů a vytváří tak teoretický základ práce. S využitím především sociologických poznatků definuje národ, stereotyp a národní stereotyp. Dále blíže zkoumá fungování národních stereotypů především vztah auto- a heterostereotypu. Druhá kapitola se věnuje českým národním stereotypům v 19. století. První podkapitola představí vývoj českého národního hnutí a následně zkoumá české národní stereotypy vycházející z historických mýtů. Mezi hlavní témata patří vztah k náboženství: katolické církvi a protestantismu (především husitství), odmítnutí šlechty a sakralizaci plebejství a také heterostereotypům Němců, Slovanů a Habsburské monarchie. Druhá podkapitola se soustředí na české národní stereotypy ve vypjatých 90. letech z pohledu mladočechů, realistů a sociálních demokratů.

Abstract

The main aim of this thesis is to explore the birth, the use and the disappearance of national stereotypes on the example of Czechs in the 19th century, focusing on the formation of Czech national autostereotypes. To this end, it utilizes a combination of classical study of literature dealing with said subject and with use of caricature. In the first chapter of the thesis basic terms such as the nation, the stereotype and the national stereotype are defined with the help of sociological knowledge mainly. Then the relation between autostereotypes and heterostereotypes is described. The first chapter thereby constitutes a theoretical framework for the whole thesis. The second chapter deals with Czech national stereotypes in the 19th century and is further divided in two parts. In the first part the history of Czech national movement is briefly introduced. Then the national stereotypes based on historical myths are examined, the main subjects being the relationship to the Catholic Church and Protestantism (especially the Hussites), the rejection of aristocracy, the sacralisation of plebeianism and the heterostereotypes about Germans, Slavs and the Habsburg monarchy. The second part focuses on the use of

national stereotypes in the tense 1890s from the point of view of the Young Czech Party, the Progressive Party and Social Democrats.

Klíčová slova

národní stereotypy, stereotypy, národ, Češi, 19. století, historické mýty, autostereotyp

Keywords

national stereotypes, stereotypes, nation, Czechs, 19th century, historical myths, autostereotype

Rozsah práce: 158 162 (počet znaků s mezerami)

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Petr Neugebauer

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Jiřímu Rakovi za vedení práce, jeho cenné připomínky, rady a komentáře. Vedoucímu bakalářského semináře PhDr. Ondřeji Matějkovi za jeho kritickou reflexi. A svým nejbližším za podporu v procesu psaní.

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Petr Neugebauer

E-mail:

p.neugebauer@centrum.cz

Semestr:

letní

Akademický rok:

2011/2012

Název práce:

Národní stereotypy a Střední Evropa

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):

LS 2011/12

Vedoucí bakalářského semináře:

PhDr. Ondřej Matějka

Vedoucí práce (není povinné):

PhDr. Jiří Rak

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

Stereotypy jsou zjednodušené informace. Teritoriální studia se věnují hlouběji jednotlivým územím. Hlubším poznáním bychom se měli vyhnout zneprůhledňujícím zjednodušením. Přesto se zjednodušení objevují i v odborných článcích. Chci v rámci této práce pochopit fungování národních stereotypů. Proč a jak tato zjednodušení vznikají a fungují? Do jaké míry na něj mají vliv dějiny, které studujeme - a do jaké míry sociálně-psychologické prvky?

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Cílem je do hloubky poznat národní stereotypy - z jakých psychologických a sociálních základů vycházejí. Jak ovlivňují národní stereotypy osobní zážitky. Do jaké míry jsou ovlivňovány historickými událostmi a do jaké míry současným stavem společnosti. Na příkladech z minulosti i současnosti pozorovat objevené opakující se znaky. Zaujmout kritický postoj k vzniku, fungování a zániku národních stereotypů.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

Němci jsou pořádní, zorganizovaní a technicistně nudní. Čechy nezajímá politika ani státní zřízení – hlavně, že si můžou zanadávat u piva. Jak tato zjednodušení vznikají? Z čistě osobní antipatie a zkušenosti, či je možné sledovat historické události vedoucí k prosazení jistého typu chování, které okolní národy začnou vnímat jako (stereo)typické?

Doktor Rak na své přednášce zmínil o tzv. líném Michlovi – obrazu Němců v 18. století, jako neorganizovaných, líných a holdujících příliš alkoholu. Obraz vytvořený Francouzi byl v polovině 19. století zcela popřen, když příliš dobře zorganizovaná a energická německá armáda vyhlásila ve Versailles své císařství. Myslím si, že neexistuje nic jako „Duše národa“ – a že to, jak národ působí na své okolí, je spoluurčováno jeho historickým politicko-společensko-kulturním vývojem.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

Má bakalářská práce bude vycházet z velké seminární práce. V první části se budu věnovat definici pojmu

národní stereotyp - rozložením na pojem stereotyp, k jehož vysvětlení využiji především sociologické poznatky. Následně definuji národ a národní identitu, na kterou navazuje kontroverze národních stereotypů a předsudky. Poté se zaměřím na fungování národních stereotypů - z psychologického hlediska a vztahu auto- a hetero- stereotypu, neboli vzniku identity na základě vymezení se vůči druhému.

V druhé části práce se zaměřím na české národní stereotypy v minulosti a porovnám je se stereotypy v současnosti. Využiji především postoje k největším sousedům - Němcům a Polákům. A využiji i dalších historických a současných příkladů z oblasti Střední Evropy.

V závěrečné části se budu věnovat reinterpetaci stereotypů a kritickému postoji k nim.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Armstrong, John A. „National Character and National Stereotypes.“ *Society*, Vol. 33, Issue 2, Jan/Feb 96 1996: 48-53.

Cimlová, Kristina. „Říkáme si Čechácci: analýza negativních autostereotypů Čechů.“ Diplomová práce, Institut sociologických studií, Katedra sociologie, Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd, Praha, 2005.

Filipková, Dagmar. „Obraz "Poláka" na základě českého národního korpusu.“ *Interfaces: Obraz vzájemných vztahů Čechů, Poláků a Němců v jejich jazycích, literaturách a kulturách*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2002. 9-17.

Kanovský, Martin. „Lidské druhy a 'lidská mysl' - kognitivní základy etnických klasicikací a stereotypov.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. 9-16.

Klusáková, Luďa, Markéta Křížová, Karel Kubiš, Miloš Řezník, a Daniela Tinková. „Namísto úvodu: "My" a "oni" - náčrt teoretické reflexe problematiky.“ *Obraz druhého v historické perspektivě II*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003. 11-28.

Paduszynski, Ewa, a Gabriela Jeníček. „Die gegenseitige Wahrnehmung der Tschechen und Polen Anhand von Fragebögen.“ *Interfaces: Obraz vzájemných vztahů Čechů, Poláků a Němců v jejich jazycích, literaturách a kulturách*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2002. 39-62.

Soukupová, Blanka. „Český národněpolitický stereotyp Rakouska, Němce a Německého Žida před sto lety. Pohled etnologie.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. 57-65.

Uhlíková, Lucie. „Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. 49-56.

Bývali Čechové ... : české historické mýty a stereotypy, Jiří Rak, Jinočany : H a H 1994.

Szarota, Tomasz, *Der deutsche Michel : die Geschichte eines nationalen Symbols und Autostereotyps / Tomasz Szarota ; aus dem Polnischen von Kordula Zentgraf-Zubrzycka*, Osnabrück

Národní povaha naše a těch druhých : sebeklamy a předsudky jako dějnotvorná síla, Petr Rákos.

Podpis studenta a datum

7. června 2011

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

Úvod.....	1
Analýza zdrojů.....	2
Struktura a metodologie.....	3
1. Národní stereotypy - definice	5
1.1 Co je národní stereotyp?	5
1.1.1 Co je národ	5
1.1.2 Co je stereotyp	6
1.1.3 Co je národní identita a stereotyp	8
1.1.4 Kontroverze národních stereotypů.....	9
1.2 Vztah autostereotypu a heterostereotypu	11
2 České národní stereotypy v 19. století.....	13
2.1 Česká mytologie	14
2.1.1 Vývoj českého národního hnutí.....	14
2.1.2 Historické mýty	17
2.1.2 Postoj k náboženství – katolictví vs. protestantismus	19
2.1.3 Odmítnutí šlechty, sakralizace plebejství	22
2.1.4 Heterostereotypy: Němců, Habsburské monarchie, Slovanů	28
2.2 České stereotypy v 90. letech 19. století.....	45
2.2.1 Karikatura	46
2.2.2 Mladočeši: protirakouský a protiněmecký stereotyp	50
2.2.3 Realisté – kritické češství	54
2.2.4 Sociální demokracie – internacionalismus a češství.....	58
Závěr	62
Summary.....	64
Použitá literatura.....	66
Seznam příloh	69
Přílohy.....	70

Úvod

Feudálové se nemuseli zajímat o názory a tedy i stereotypy více méně bezprávných poddaných. Teprve s nástupem nacionalismu v době, kdy se rozpadá stará společnost založená na přinucení, privilegiích a nerovnosti lidí, kdy došlo k znejistění patriarchálních a seigneuriálních hodnot, kdy byla zpochybněna náboženská legitimita¹ – se stávají stereotypy součástí národní otázky, která je důležitá pro celé moderní dějiny. V moderních demokraciích, kdy se občané zásadně podílí na moci a především formují veřejné mínění - je otázka stereotypů, jakožto *obrazů v našich hlavách*, ještě důležitější.

Myslím si, že *obrazy v našich hlavách* jsou důležitější než skutečné události, neboť ty jsou nám (v bohaté společnosti) zprostředkovány médii využívajícími kvůli srozumitelnosti více či méně zjevných (národních) stereotypů. Předmětem mé práce jsou národní stereotypy, se kterými často operují teritoriální studia a mezinárodní vztahy. Primárně jsem se však zaměřil na české národní stereotypy a především na představy o sobě samých: autostereotypy. Myslím si, že na příkladu, který je mi jakožto Čechovi nejbližší a nejsrozumitelnější, můžu nejlépe pochopit obecné fungování národních stereotypů: mechanismy které je formují, okolnosti, které je ovlivňují. Částečná mezinárodní dimenze práce vychází z faktu, že české hnutí bylo velmi výrazně ovlivněno představami jiných: heterostereotypy. Především vymezováním se vůči německy hovořícím obyvatelům – ať již bydleli v Liberci, Vídni či Berlíně².

Základy naší identity postavené v 19. století na protiněmeckých postojích jsou pro tehdejší dobu pochopitelné. Minulý komunistický režim tyto obrazy kvůli výjimečným zločinům nacismu snadno obnovil. Na počátku desátých let 21. století stále ještě většina populace vychází z výchovy určené komunistickým režimem. Je úkolem mladších generací přehodnotit vztah k Německu, které se jakožto motor evropské integrace stává klíčem ke vztahu k Evropě - a dovolím si tvrdit, že i postavení Česka ve světě. Vztah k německy mluvícím je zároveň součástí počátků stereotypů o nás samých – národu bez elit a víry: šlechty, bohatých a církve. Zároveň i národa mírumilovného až zbabělého. Což jsou národní stereotypy, které přebírají a různě upravují i národy sousední i vzdálenější

¹ Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009, str. 268.

² Pro jejich rozlišení budu užívat především označení Němci (ve smyslu říšští Němci) a čeští Němci (ve smyslu Němci žijící na území *Böhmen*), případně rakouští Němci. Označení vychází spíše ze stavu ke konci 19. století, ovšem pro přehlednost je budu používat i pro dřívější dobu.

(kterým jsem se původně chtěl věnovat dle projektu bakalářské práce z roku 2011). Čímž se dostávám k tezi, že základem poznání druhých je poznání sama sebe. Cílem této práce je představit obecné, teoretické principy, které ovlivňují vznik, formování i zánik národních stereotypů – a následně se zaměřit na české stereotypy 19. století, na kterých budou tyto teoretické mechanismy pozorovány a zároveň budou tyto „obrazy“ kriticky hodnoceny a se snahou je odůvodnit historickými či politickými událostmi.

Analýza zdrojů

Obecné otázky stereotypů se věnuje obrovské množství prací velmi různorodého rozsahu. Pro svou definici stereotypů, národa apod. jsem potřeboval již zjednodušené vysvětlení, neboť se jen těmto pojmům věnují samostatné práce sociologických kapacit. Vycházel jsem tedy z etnologického přístupu, který již s definicemi jistým osvědčeným způsobem pracuje nebo ze sociologických prací zabývajících se národními stereotypy. Jedná se o práce Cimporové Kristiny, Krekovičové Evy a Klusákové Ludy. Neopomentuelným zdrojem o národu a národních hnutích pro mě byly práce Miroslava Hrocha.

„Třebaže tato tématika je ve světě široce pěstovaná a ani u nás není neznámá, českých monografických výzkumů není mnoho a studium je teprve v počátcích;“³ napsal roku 1998 Jan Křen v úvodu knihy „Obraz Němců Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století“, toto tvrzení se vztahuje obecně ke zkoumání národních stereotypů a za 14 let se v tomto směru příliš nezlepšilo. Hlavním zdrojem o českých národních stereotypech mi byly sborníky především s etnologickými příspěvky (autorky: Soukupová Blanka, Toncrová Marta, Uhlíková Lucie). Autorky se věnují Čechům jako etniku, které je v podstatě zaměnitelné za Čechy jako politický národ. Rozhodl jsem se vzhledem k současnému etnickému složení české společnosti vypustit etnologické pohledy na židy/Židy, tudíž jsem mohl většinu etnik jako Češi, Němci atd. převést na politickou jednotku národů.

Zásadním zdrojem pro mě byly historiografické knihy a sborníky, které popisují vývoj národních stereotypů z hlediska časově posloupných událostí a reakcí na ně. Tématice české historické mytologie se věnuje nejvíce vedoucí této práce Jiří Rak. Tématu etnických stereotypů a karikatuře pak Blanka Soukupová. Základní náhled do historie mi umožnil kolektiv Pavla Běliny, Jiřího Kaše a Jan P. Kučery v knize *České země v evropských dějinách*. Pro mě přínosné otázky národotvorných faktorů se věnuje Jiří

³ Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 7.

Kořalka v díle *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914*. Pro získání mezinárodního nadhledu na české národní stereotypy jsem využil několika zahraničních příspěvků (autoři: Anne-Marie Thiessová či John A. Armstrong). České historické mýty a jejich zobrazení zasazené do skutku evropského kontextu mi umožnil studovat katalog výstavy *Mythen der Nationen*. Aby má práce nebyla jen historickou syntézou, využil jsem konceptuálnější a více sociologizující pohled Ladislava Holého v práci *Malý český člověk, velký český národ*. A esejistickou práci Bedřicha W. Loewenstein *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*.

Pro konkretizaci stereotypů a jejich využití v politickém boji jsem využil karikatur. Zásadní problém zkoumání karikatur i textů z primárních zdrojů (především novin) je v tom, že jsou mnohdy i pro odborníky na 19. století obtížně dekodovatelné, neboť reagují např. na aktuální projevy politiků nebo jiné těžko dohledatelné události. V rozsahu bakalářské práce jsem tedy vyšel z omezené literatury věnující se karikatuře, především z prací Blanky Soukupové a katalogu výstavy *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejně obrazy, stejná slova*, který editoval Jozo Džambo.

Struktura a metodologie

Práce je rozdělena na tři části. V první teoretické kapitole se věnuji především definici pojmů: stereotyp, národ, národní identita. Zároveň se soustředím na popsání obecných principů fungování stereotypů, především na vztah auto- a heterostereotypů, který byly velmi důležité právě pro formování české identity a pochopení principu vymezování se, je zásadní pro další části práce.

V druhé části se věnuji vytváření, posilování, formování i zániku českých národních stereotypů v 19. století, se zaměřením na české autostereotypy. Zaměřím se na zásadní aspekty postavení náboženství, vztahu ke katolicismu a protestantismu, především idealizaci husitství a postavení církve obecně. Dále se budu věnovat vztahu k elitám: především šlechtě a ideologii „lidovosti“. Otázce utváření českého národního autostereotypu ve vztahu k heterostereotypu Němců, českých Němců a Habsburské monarchie se budu věnovat na konci druhé části.

Třetí část práce se zaměřuje na konkrétní využití již zformovaných národních stereotypů v politickém boji 90. let 19. století a to i s pomocí karikatury. Sleduji v ní „vývoj stereotypů také jako permanentní soutěže a souboj rozlišných ideových proudů a

společenských seskupení.“⁴ Věnuji se jednotlivým stranám a jejich interpretaci českých národních stereotypů. Mladočeši reprezentují tradiční stereotypy 19. století tak, jak se zformovaly v bojích se staročechy v 2. polovině 19. století a dále je stupňují. Realisté a socialisté pak představují novější hnutí, která předchozí národní stereotypy většinou kriticky přehodnocují, ale v mnohém na ně více či méně vědomě navazují.

K metodologii práce: v první teoretické kapitole budu využívat především sociologických poznatků a teorií. Představím definice, které budu následně ověřovat. Budu se v práci snažit udržet sociologičtější pohled, který umožňuje větší nadhled nad historickými událostmi. Nejde mi tolik o historický výzkum skutečných událostí 19. století, ale spíše o to, jak byly události vnímány, interpretovány ve vztahu k národním stereotypům – práce bude mít prvky případové studie vycházející ze syntézy literatury a zkoumaným subjektem budou Češi v průběhu 19. století. V druhé části práce se budu věnovat kritickému popisu jednotlivých tematických okruhů tvořící českou národní mytologii a tedy i národní stereotypy. Budu se soustředit na „obrazy“, které byly vyvolávány a budu hledat příčiny jejich vzniku a sledovat jejich proměny. Během práce si budu vědom si toho, že „Snaha o demytizaci a odhalení historické pravdy je samozřejmě motivována spíše současnými politickými zájmy než existencí mýtu samotného.“⁵ V třetí části práce bude zdrojem nejen text, ale i karikatura, neboť „Politická karikatura je ve své podstatě ilustrací historických „mýtů“.“⁶ Budu se tedy věnovat i analýze obrazových stereotypů.

⁴ Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 14.

⁵ Holý, Ladislav. *Malý český člověk, velký český národ*. Praha: SLON, 2001, str. 119.

⁶ (Rak, "Obraz druhého" v české karikatuře 1848-1948 1997) str. 10.

1. Národní stereotypy - definice

1.1 Co je národní stereotyp?

1.1.1 Co je národ

Velký sociologický slovník definuje národ jako: „osobité a uvědomělé kult. a polit. společenství, na jehož utváření mají největší vliv společné dějiny a společné území. Jednotlivé národy se vymezují 3 hledisky (dimenzemi), kult., polit. a psychol. Jde tedy o trojrozměrný pojem (v němčině Kulturnation, Staatsnation a Bewusstseinsnation).“⁷ Zjednodušeně je možné národ definovat jako řetězec generací sepnutých vzájemně předávanou historickou empirií vázanou na geopolitickou polohu.⁸

V sociologii se při definici národa vychází ze dvou přístupů. *Voluntaristické/ konstruktivistické/ modernistické definice národa:* Národ je považován za imaginární společenství, pro které je zásadní, že ačkoliv se jednotliví členové navzájem neznají, považují se za jedno společenství. A *kulturní/ organický/ primordalistický přístup:* Znak národa jsou společné: území, jazyk, původ, tradice a zvyky, historie, náboženství či zákony. Ještě Patočka srovnává teorii Josefa Jungmanna (vycházející z Herdera), že národ je přírodní jednotou a studiem historie lze poznat jeho povahu - s teorií Bolzana, který nevidí v hledání národního charakteru smysl a v minulosti spatřuje jen morální povzbuzení pro budoucnost, ve které je vlastní úloha národa.⁹ Syntézou těchto dvou přístupů pak můžeme přijmout Hrochovu definici národa, jako *do jisté míry abstraktního společenství – jehož vznik byl ovšem ovlivněn objektivními vnějšími faktory.*¹⁰

⁷ Petrušek, Miloslav, a Alena Vodáková. *Velký sociologický slovník I a II*. Praha: Karolinum, 1996, str. 668-9.

⁸ Soukupová, Blanka. „Český národněpolitický stereotyp Rakouska, Němce a Německého Žida před sto lety. Pohled etnologie.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001, str. 57.

⁹ Patočka, Jan. *Náš národní program*, Praha: Evropská kulturní klub, 1990 in Cimková, Kristina. „Říkáme si Čechácci: analýza negativních autostereotypů Čechů.“ Diplomová práce, Institut sociologických studií, Katedra sociologie, Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd, Praha, 2005, str. 13.

¹⁰ Hroch, Miroslav. „Úvodem k čítance textů o nacionalismu.“ „Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů. Praha: SLON, 2003, str. 19. in Cimková, Kristina. „Říkáme si Čechácci: analýza negativních autostereotypů Čechů.“ Diplomová práce, Institut sociologických studií, Katedra sociologie, Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd, Praha, 2005, str. 10.

V 90. letech se v bádání o národu prosazují především radikální konstruktivisté, kteří považují národ za „vymyšlené společenství“ vytvořené vlivnou skupinou, která je dostatečně schopná vychovávat a informovat. Neuznávají národ jako reálně existující skupinu a historickou složku národa redukují na pouhý mýtus, účelové vyprávění. Z tohoto pohledu vyplývá zájem o národní symboly, slavnosti, a stereotypy – výzkum tak je obohacován o známou, ale málo prozkoumanou kulturní dimenzi. Hroch radikálně konstruktivistickému přístupu vytýká, že dochází k shromažďování údajů o tom, jak šíření národního uvědomění probíhalo – ale nedokáže nahradit odpověď na otázku, proč toto snažení bylo úspěšné.¹¹ Cílem této práce však není zabývat se národním hnutím či nacionalismem. Z dnešního hlediska totiž nepovažují za tak důležité, jak národ vznikl – když už tu bezesporu je – důležitější jsou dle mého *obrazy*, které dodnes ovlivňují naše vnímání sebe i jiných.

1.1.2 Co je stereotyp

„Ptáme-li se ... jak (a proč) se podařilo v podmínkách 19. století proměnit abstraktní národní ideje a hodnoty v „reálné“, analyticky postižitelné formy myšlení a jednání, neobejdeme se bez úvahy o roli stereotypů a jejich studia.“¹² odkazuje se Hroch a pokračuje: „Abstraktní ideje a složité symboly se mohly stát základem národní imaginace právě díky tomu, že se dostaly do polohy stereotypů,“¹³.

Stereotypy jsou zobecněním konkrétních jevů. Lidská mysl používá stereotypy k urychlení a usnadnění klasifikace světa kolem sebe. Při setkání s určitým jevem je nejdřív pozorovaný objekt (člověk) označen nálepkou, etiketou. Pomocí takto snadno určitelné nálepky je definován - a teprve poté pozorován a analyzován.¹⁴ Pojem stereotyp zavedl americký novinář Walter Lipmann roku 1922. Ten vyšel z konceptů psychologů a sociologů počátku století a všiml si, že prostředí, v němž žijeme, známe vlastně jen velmi nepřímou a zprostředkovaně. Jakýkoliv obraz, který nám připadá věrohodný, přijímáme

¹¹ Hroch, Miroslav. „Úvodem k čítance textů o nacionalismu.“ V *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*, autor: Miroslav Hroch, 9-23. Praha: SLON, 2003, str. 18-9.

¹² Kaschuba, Wolfgang. „Die Nation als Körper“, *Nation und Emotion*. Berlin 1995, str. 291 Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009, str. 240.

¹³ Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009, str. 241.

¹⁴ Klusáková, Luďa, a další. „Namísto úvodu: "My" a "oni" - náčrt teoretické reflexe problematiky.“ *Obraz druhého v historické perspektivě II*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003, str. 15.

jako skutečnost, jako prostředí samotné. Velmi často zacházíme s tímto obrazem v naší mysli jako s realitou a dosazujeme svoji představu do našeho vnímání skutečnosti. Doplňujeme své představy o symboly prefabrikované na základě svých zkušeností, četby, filmů apod.¹⁵

Velký sociologický slovník¹⁶ definuje stereotyp jako: „velmi stabilní prvek ve vědomí, resp. psychický a přeneseně i soc. mechanismus, regulující vnímání a hodnocení určitých skupin jevů, ovlivňující názory, mínění, postoje i chování.“ Pro tuto práci postačí zjednodušená Lipmannova definice: „stereotypy jsou obrazy v našich hlavách (pictures in our heads)... jde o vytvoření jistých představ či obrazů, popř. předsudků na základě skutečných nebo předpokládaných, smýšlených vlastností.“¹⁷ Tyto *obrazy v hlavách* ovlivňují naše vnímání (sociální) skutečnosti.

Stereotyp je v obecném slova smyslu vnímán jako negativní jev. V moderním světě však slouží především k úspoře energie. Bylo by příliš náročné, kdyby měl člověk vnímat stejně podrobně každou skutečnost. Stereotyp tedy pomáhá třídít podněty a chrání nás před zahlcením. Zjednodušení procesu vnímání funguje jako *nástroj sebeobrany*. Hroch zdůrazňuje tuto funkci ve vztahu k formování národa: „Klasifikující stereotypy pomáhají jedinci orientovat se v záplavě informací a v kontextu formování národa jej vedou k „národní imaginaci“ tím, že jej učí redukovat složitost reality, zjednodušovat hodnotící pohled na své místo ve společnosti. Tím usnadňují přijetí nově nabízené identifikace s národem.“¹⁸

Důležitou vlastností autostereotypů je tedy i *integrační funkce* (vytvoření nediferencovaného pojmu „našeho“). Přijmutím stereotypů se jedinec stává součástí společnosti, která využívá stereotypů k obraně svých hodnot a vytváření pocitu sounáležitosti. Umožňuje *odlišení vlastní skupiny* od cizích – definování „jiného“ (heterostereotypu). Důsledkem je, že „naše“ skupina vnímá „jiné“ skupiny

¹⁵ Klusáková, Luďa, a další. „Namísto úvodu: "My" a "oni" - náčrt teoretické reflexe problematiky.“ *Obraz druhého v historické perspektivě II*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003, str. 15.

¹⁶ Petrušek, Miloslav, a Alena Vodáková. *Velký sociologický slovník I a II*. Praha: Karolinum, 1996, str. 1229-30.

¹⁷ Toncrová, Marta, a Lucie Uhlíková. „Úvod.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001, str. 7.

¹⁸ Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009, str. 241.

nediferencovaně – téměř jako stejné, snadno zaměnitelné. Zároveň i vnímání samotné „naší“ skupiny jejími členy je značně nediferencované a neurčité.¹⁹

Stereotypy jsou sociálním produktem - ve většině případů nevycházejí z osobní zkušenosti, nýbrž jsou sociálního původu a *zprostředkovány* sociálním prostředím. Stereotypy se jeví být objektivními, bez ohledu na souvztažnost k realitě či osobní zkušenosti jedince – jsou předkládány jedinci jako výraz veřejného mínění.

1.1.3 Co je národní identita a stereotyp

Pro tuto práci postačuje vnímání národním autostereotypu, jako *národní identity*. Kterou tvoří několik zásadní prvků²⁰:

- obraz národa a vědomí jeho určitých charakteristik
- vazba k národnímu státu: stát je nejvyšší entitou, ke které se člověk cítí být vázán a podřízen jí (tzv. koncová identita)
- sdílená národní hrdost a stud: týká se hlavně událostí v dějinách
- pocit lásky a věrnosti k národu: patriotismus a nacionalismus
- připravenost jednat ve prospěch národa: zejména za něj bojovat

Pro mou práci se hodí shrnutí definic *národních stereotypů* Lipmanna, Allporta a Adorna ze sborníku *Stereotypes and Nation*²¹:

- Národní stereotypy jsou stanoviska (negativní či pozitivní) spojená s přesvědčením. Přijímání nár. stereotypů je závislé na osobnosti jedince: konzervatismu (lpění na starém, preciznost, nedůvěra k novému) či otevřenosti.
- Národní stereotypy jsou sdíleny většinou členů národa a předávány generacemi – ovšem jsou neustále reinterpretovány.

¹⁹ Uhlíková, Lucie. „Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001, str. 49.

²⁰ Cimpová, Kristina. „Říkáme si Čechácci: analýza negativních autostereotypů Čechů.“ Diplomová práce, Institut sociologických studií, Katedra sociologie, Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd, Praha, 2005, str. 11.

²¹ Berting, Jan; Villain-Gandossi, Christiane. „The role and significance of national stereotypes in international relations: an interdisciplinary approach.“ *Stereotypes and Nations*, Krakow: International Cultural Centre, str 13-27 in Cimpová, Kristina. „Říkáme si Čechácci: analýza negativních autostereotypů Čechů.“ Diplomová práce, Institut sociologických studií, Katedra sociologie, Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd, Praha, 2005, str. 15-16.

- Národní stereotypy jsou výrazem kolektivního myšlení - individualisté nepodléhají tak snadno stereotypům týkajících se skupin. Národní stereotypy jakožto součásti kolektivní životní orientace závisí na skupinových zájmech - ekonomických a sociálních podmínkách.
- Národní stereotypy jsou konkrétní manifestací vztahů mezi skupinami „našich“ a „jiných“ a zároveň zpětně ovlivňují toto vnímání.
- Národní stereotypy vykazují velkou trvanlivost a neměnnost vzhledem k vlastnostem skupin, avšak ne k hodnotovému zabarvení vztahu k jedné dané skupině. Změna podmínek může ovlivnit hodnocení určitých „objektivních“ vlastností (např. militantní chování může být nahlíženo jako udatnost či jako agresivita).

U národní identity hrál i hraje důležitou politickou roli výklad historie: Účelem *mýtů identity* (identity myth) není prezentovat historii národa, ale vytvořit silné vědomí o společném osudu jednotlivých členů v rámci této skupiny.²² České národní mytologii, která vytváří národní stereotypy, bude věnována kapitola 2.1.

Vnímání národnosti se zásadně váže na fungování identity. Mnozí postmoderní myslitelé tvrdí „že identity mají smysl jen tenkrát, můžeme-li je vymezit ve vztahu k něčemu jinému (k jiné identitě či jakémukoliv jevu).“²³ „Konstitutivním prvkem vytváření a udržování identit je ... distinkce, vymezení hranice mezi vlastním prostředím a cizím okolím, spojená se zahrnutím příslušníků kolektivu do takto vymezeného prostředí a s exkluzí ostatních. Distinkce se děje na základě charakteristických znaků a procesů, kódů distinkce, jež svou specifickou podobou a obsahem vytvářejí a prezentují svébytnost daného kolektivu.“²⁴ Právě tato potřeba se vymezit vede k částečné kontroverzi a konfliktnosti národních stereotypů, kterým se věnuji v následující podkapitole:

1.1.4 Kontroverze národních stereotypů

Všechny národní nebo etnické skupiny se definují, alespoň částečně, skrze své hranice – tedy odkazem na „jiné“ mimo vlastní skupinu. Protože tato definice většinou glorifikuje

²² Armstrong, John A. „National Character and National Stereotypes.“ *Society*, Vol. 33, Issue 2, Jan/Feb 96 1996: 48.

²³ Klusáková, Luďa, a další. „Namísto úvodu: "My" a "oni" - náčrt teoretické reflexe problematiky.“ *Obraz druhého v historické perspektivě II*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003, str. 18-19.

²⁴ Tamtéž, str. 20.

členy vnitřní skupiny, objevují se nepříznivá porovnání s ne-členy skupiny.²⁵ Již v době vzniku nacionalismů si byli jasnozřivější současníci vědomi „ideologického charakteru, nehistoričnosti a troufalosti nacionálních požadavků.“²⁶ Ještě před hrůzami dvou světových válek poznamenal roku 1871 František Palacký ve sporu s Konstantinem Höflerem, že „v přítomnosti moment *národní* nahradil moment *náboženský* 15. století jako hnací sílu dějin, že stoupající rozhořčení dává málo naděje, že národnostní spory budou řešeny bez násilí a krvavých katastrof.“²⁷ Válka ač není původcem národů, je dle některých autorů jejich katalyzátorem. Od počátku je to ohrazení se vůči sousedovi, nepřítelství a boj, skrze co se evropské národy sebeidentifikují. Proces, který trval po staletí, ale byl dříve jen otázkou šlechty a omezené vrstvy inteligence.²⁸ Se stereotypy navíc „vstupuje do společenského dění neopominutelný prvek iracionality a stereotypy tohoto druhu jsou jednou z bran tohoto vstup – racionalita není sice z daného procesu vyřazena, ale působí jen v jistých mezích.“²⁹ 19. století bylo tedy dobou probouzejících se nacionalismů, ovšem až konec „dlouhého století“ v „iracionální“ katastrofě 1. světové války ukázal důsledky vypjatého masového nacionalismu.

1.1.4.1 Předsudek

V negativním slova smyslu se stereotyp stává předsudkem: Jde o fixovaný, nekriticky vytvořený a přebíraný, silně zjednodušený názor, předpokládající jistou dopředu osvojenou zaujatost vůči objektu či subjektu hodnocení „svého“ nebo „jiného“. Může se vyskytovat i ve funkci „předobrazu“, časově předstihujícího vytvoření a osvojení si stereotypu.³⁰

²⁵ Armstrong, John A. „National Character and National Stereotypes.“ *Society*, Vol. 33, Issue 2, Jan/Feb 96 1996: 48.

²⁶ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 183.

²⁷ Tamtéž, str. 182.

²⁸ François, Etienne, a Hagen Schulze. „Das emotionale Fundament der Nationen.“ V *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*, autor: Monika Flacke (Hrsg.), 17-32. Berlin, München: Koehler & Amelang, 2001, str. 27.

²⁹ Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 8.

³⁰ Krekovičová, Eva. „Medzi autoobrazom a heteroobrazom.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001, str. 20.

1.2 Vztah autostereotypu a heterostereotypu

Národní stereotypy jsou součástí formování národa jako takového - v obrazech druhých je zakódováno vědomí o sobě samém, o problémech cítěných v národu a jeho aspiracích. Národní stereotypy tedy obsahují kromě přítomnosti, reinterpretované minulosti vždy i představu o budoucnosti. Pro tuto práci jsou zásadní mechanismy vztahu auto- a heterostereotypu, které jsou v článku *Medzi autoobrazom a heteroobrazom*³¹ (doplněném dalšími zdroji) shrnuty (pro snadnější odkazování v práci uvedeny číslované) takto:

- 1) Při vytváření národního obrazu je často **zevšeobecněna jednotlivost** (mikroregionálního či jinak z kontextu vytrženého jevu) a povýšena na národně reprezentativní úroveň. Tento konstrukt se týkal především tvoření tzv. lidové kultury jednotlivých evropských národů, vycházející především z kultury a způsobu života rolnického venkova. Dnes se tento přístup nazývá „fenomémem romantického nacionalismu“.
- 2) Podobně dochází při tvoření stereotypu k **přenosu individuální vlastnosti** nebo neřesti (morálnost, nepořádnost, pracovitost, agresivita, nepohostinnost atd.) jednotlivce na všechny příslušníky národa. Příkladem může být heterostereotyp „typického“ Němce jako pořádkumilovného, pedantního ale spolehlivého. Ovšem s tímto přístupem souvisí i nebezpečné a v historii se opakující fenomény, mezi které patří např. princip kolektivní viny, kolektivního strachu nebo představy o národech/etnicích kriminálních (Romové), mafiánů (v povědomí Čechů a Slováků Ukrajinci a Rusové – a dle Rusů Čečenci), teroristů (dle Rusů Čečenci), ukrutníků (Srbové – pro Srby se v národní mytologii zaměňují bosenští muslimové se stereotypem ukrutných Turků).³²
- 3) Národní auto- i heterostereotypy jsou mnohdy zástupné a **vychází jen z deklarování rozdílů**. Jejich původ vychází z odlišnosti v civilizačním, kulturním, sociálním či ekonomickém vývoji mezi porovnanými skupinami a je zpětně proklamován za národní.³³

³¹ Krekovičová, Eva. „Medzi autoobrazom a heteroobrazom.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001, str. 20-26.

³² Krekovičová, Tamtéž, str. 21.

³³ Uhlíková, Lucie. „Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001, str. 51.

- 4) Důležitým aspektem při vytváření stereotypů je aspekt **hierarchizace národů** či skupin. Zásadní vliv tu má hodnocení „svých“ a „druhých“ v jisté hierarchii – právě toto zařazení je vlastně prvotním předpokladem vzniku auto- či heterostereotypu.
- 5) Zásadní vliv má vztah **menšina vs. většina**. Stereotypy vznikají na základě porovnání někoho s někým, stojícím v hierarchii výše či níže. Menšinové či většinové vnímání vlastní skupiny, třebaže podvědomé, je významným činitelem, historicky dlouhodobě determinující mentální obrazy. Dlouhodobé vnímání „svých“ jakožto menšiny, může působit silně integrativně a posilovat autostereotyp. Nejedná se o obecně platné pravidlo.
- 6) Spontánně tvořené a fungující stereotypy (hlavně heterostereotypy) bývají většinou **ambivalentní**. Vychýlené pozitivním či negativním směrem signalizují buď nedostatečnou znalost „jiných“ či „svých“ nebo jisté „podřazené“ postavení v společenském žebříčku.
- 7) Významný vliv pro tvoření stereotypů má **ne/znalost** či geografická vzdálenost k heteroobrazu. Je prokázáno, že nepřátelství je oslabováno osobním kontaktem s „druhými“. Například nejnegativněji jsou Maďari vnímání Slováci ze středního a severního Slovenska, ač na daném území tito „druzí“ zpravidla nežijí.³⁴
- 8) **Tři skupiny**, které nejběžněji podléhají národním/etnickým stereotypům jsou: 1. sousední národ, 2. národnostní menšina, 3. pracovní síla³⁵.
- 9) V moderní době mají významný **vliv média**, které ulehčují politickou manipulaci ale i manipulaci s historickou pamětí nebo vnímáním současnosti . Z hlediska formování stereotypů mají stále zásadní vliv dějepisné učebnice (především na fixaci stereotypů ve věku 9-10 let).
- 10) Stereotypy mohou vzniknout z fiktivních kořenů a může dojít k zajímavé proměně. Z negativního heterostereotypu se jeho **převrácením, povýšením** až sakralizací – stane autoobraz. Příkladem může být původně negativní sousedský obraz Slováka – pastýře jako nemajetného a nevzdělaného prostáčka či Německého Michla – provinčního a primitivního. Oba byly osvojeny za pozitivní národní symboly.
- 11) Odlišná individuální zkušenost stereotyp většinou nezpochybní, nýbrž je chápána jako **výjimka zpravidla**, např. „mezi mými přáteli jsou i Židé“³⁶.

³⁴ Tamtéž, str. 23.

³⁵ Filippová, Dagmar. „Obraz "Poláka" na základě českého národního korpusu.“ *Interfaces: Obraz vzájemných vztahů Čechů, Poláků a Němců v jejich jazycích, literaturách a kulturách*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2002, str. 9.

- 12) **Pocity nebezpečí** (skutečného či simulovaného) zpravidla posilují vznik negativních heterostereotypů. Snadněji se vyvolávají např. při politických manipulacích v případě historických konfliktů, vnímaných ze strany hodnotícího jako pokoření či křivdu. Etnoložka Uhlíková uvádí příklad rozšíření antiněmeckých stereotypů (a antičeských) za husitských válek.³⁷
- 13) I sociologické výzkumy potvrzují úzkou provázanost s historickými událostmi, kterým se budu věnovat v následující části práce.

2 České národní stereotypy v 19. století

Po teoretickém úvodu do problematiky národních stereotypů se dostávám k historiografické části. Hlavní náplní mé práce bude představit české auto- a heterostereotypy v 19. století. Vycházet budu z poznání, že „Historická fakta však nejsou sama o sobě objektivní, ale konstruovaná prostřednictvím interpretace minulosti, jejíž část je výběrem událostí, které mohou být zmíněny, nebo opomenuty.“³⁸ Právě interpretace fakt ve veřejné diskusi vytváří historickou paměť. „Historická paměť není něco, co národ má, protože má dějiny; historická paměť je vytvářena tím způsobem, že si národ připomíná, že má dějiny.“³⁹ Pro veřejnost nejsou zdrojem historické dokumenty, ale to co se učili ve škole, slyšeli na hradech a zámcích a nejvíce historickou paměť veřejnosti formuje každodenní vliv masmédií. Tato kapitola bude rozdělena na dvě hlavní podkapitoly odrážející přístup k dané problematice. V první podkapitole se zaměřím na národní mytologii, kulturu a symboly, které využívalo národní obrození a český historismus. V druhé podkapitole se budu věnovat právě obrazům, které využívaly jednotlivé české politické strany ve vypjatých 90. letech 19. století. Strany obrazy nejen přebíraly, umocňovaly a potlačovaly, ale také samy účelově vytvářely ke svým politickým cílům. Kombinací dvou Hrochových pohledů: sledováním podvědomě-mytologického vnímání tehdejší identity (*historického podvědomí*) a velmi konkrétní politické

³⁶ Cimpová, Kristina. „Říkáme si Čechácci: analýza negativních autostereotypů Čechů.“ Diplomová práce, Institut sociologických studií, Katedra sociologie, Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd, Praha, 2005, str. 16.

³⁷ Uhlíková, Lucie. „Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001, str. 51.

³⁸ Holý, Ladislav. *Malý český člověk, velký český národ*. Praha: SLON, 2001, str. 113.

³⁹ Tamtéž, str. 113

propagandy (*historického vědomí*), spojené s potřebami stále sebevědomějšího národa – získám, dle mého, plastický obraz o českých stereotypch 19. století.

2.1 Česká mytologie

2.1.1 Vývoj českého národního hnutí

Habsburská monarchie nazývaná především v 20. století *žalářem národů*, byla zcela jistě *kolébkou národností*. Absolutismus Josefa II. velel modernizovat a sjednocovat za účelem zvýšení efektivity – když se ovšem objevily myšlenky samostatných národů, staly se z odlišností prvky národních specifik. Ještě koncem 18. století se o národnostní tématicke v monarchii téměř nevědělo. Uherské šlechtě vedeným velkostatkáři šlo především o zachování feudálních výsad. Podobně české zemské vlastenectví bylo spíš projevem snah o určitou politickou nezávislost na centru, které spojovalo německy mluvící šlechtu, českou buržoazii a inteligenci. V roce 1796 založil v Praze hrabě Šternberk *Vlasteneckou společnost přátel umění*, která měla název i veškeré dokumenty v němčině, ovšem mezi zakladateli byla i řada pozdějších buditelů. Jazyk ještě nebyl symbolem národa. Národním symbolem se jazyk společně s kulturou stal až prací intelektuálů ovlivněných Herderovými myšlenkami a osvícenskou filozofií.⁴⁰

Roku 1817 oznámil mladý básník Václav Hanka, že ve skříni našel rukopis ze 13. století, nazvaný dle místa nalezení Rukopis královédvorský. O rok později pak byl za podivných okolností (anonymně zaslán purkrabímu) Rukopis zelenohorský údajně z 10. století. Rukopisy opěvovaly ideální obraz českého pravěku a vytvořily tak prolog k nacionální interpretaci dějin se všemi hlavními komponenty: vrozenou demokratičností a mírumilovností, stálou obranou proti německé expanzi a naprostou autochtonností českého vývoje.⁴¹ „Rukopisy se tak staly kvintesencí českého historizujícího vlastenectví, které se vymezovalo a definovalo především obranou proti německým vlivům.“⁴² Vlastenecká inteligence byla nadšena, protože texty dokazoval, že český národ se může pyšnit podobně starými eposy jako Angličané či Němci. Češi se stali vzorem pro další Slovanské národy a texty byly přeloženy do několika evropských jazyků. Zanedlouho byla některými jazykovědci zpochybněna jejich pravost, vlastenci ale upřednostnili zájmy

⁴⁰ Thiessová, Anne-Marie. *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, str. 90.

⁴¹ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 18.

⁴² Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 52.

národní, boj proti němčině a rakouskému útlaku. Rukopisy se staly inspirací pro všechna umění a budování národní kultury. Teprve v 80. letech 19. století zahájili akademici novou ofenzivu, protože považovali národní za identitu dost pevnou a bylo se pro ně politicky neúnosné lpět na historickém padělků.

Rozvoji jazyka pomohlo v Praze roku 1818 hrabětem Šternberkem založené *Vlastenecké (Národní) muzeum*. Od roku 1827 vycházelo periodikum muzea v češtině a němčině: Vlastenecké muzeum přispělo přes badatelskou konkurenci univerzity, ČVUT a Královské společnosti nauk „k „čechizaci“ vědeckého života, neboť německá řada muzejního časopisu přestala vycházet již po čtyřech letech (1827-1831), kdežto česká řada přetrvala a vychází (s určitými problémy) dodnes“⁴³. Muzejní výbor založil (s největším přispěním hraběte Kinského) roku 1831 *Matici českou*, která podpořila vydávání vlasteneckých textů. Zemský výbor pověřil jednoho ze zakladatelů *Matic* Františka Palackého sepsáním dějin, které vyšly nejprve německy a poté i česky pod názvem „Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě“. Vztah Čechů a Němců postrádal v 1. polovině 19. století pozdější vyhrocenost, Německé osídlení u severních hranic mělo značnou výhodu ve výrazně dřívější industrializaci, tudíž většina peněžníků, obchodníků a průmyslových podnikatelů pocházela z německojazyčných oblastí. Civilizační komplex vůči Němcům překonávali Češi důrazem na „Slovanskou vzájemnost“, která se dá označit za nekritické rusofilství Jungmannovy generace obrozenců, jež bylo německými liberály označováno za panslavismus. Pro úplnost dodávám, že generaci Jungmanna lze zařadit do druhé fáze národního hnutí dle Hrochovy definice, využívající vědy a kultury k šíření národní myšlenky. Josef Dobrovský patří svým vědeckým zájmem do první fáze, která je poněkud mimo zájem této práce – a naopak František Palacký s jeho kompletním politickým programem označuje nástup třetí fáze dle Hrochovy kategorizace.⁴⁴ Právě třetí fázi národního hnutí se budu dále věnovat:

Změnu v národním hnutí přinesla 40. léta a to především Karel Havlíček Borovský, který po svém pobytu v Rusku odmítl všeslovanské fantazírování a stejně razantně do té doby výrazný a přehnaný historismus. Zásadní zlom byl revoluční rok 1848. Nově se konkretizující možnost politické nezávislosti jednotlivých národů nastolila zásadní a

⁴³ Bělina, Pavel, Jiří Kaše, a Jan P. Kučera. *České země v evropských dějinách: díl třetí 1756-1918*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, str. 154.

⁴⁴ Beneš, Zdeněk, a Eduard Kubů. „Historische Wurzeln.“ V *Geschichte verstehen : die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848-1948*, autor: Zdeněk Beneš, Václav Kural a et al, 12-33. Prag: Gallery, 2002, str. 27.

kontroverzní otázku – jaké území bude komu patřit? Jaké postavení budou mít nově vzniklé národnostní menšiny? Ostatně i nesouhlas s postavením menšiny v uvažovaném německém státu vedl Palackého k odmítnutí pozvání na Frankfurtský sněm. Zájem na uchování integrity Rakouského císařství pak mezi českými federalistickým programem a německými liberály vytvořilo nepřekonatelný rozpor. Češi byli od té doby považováni za spojence feudální a klerikální reakce. Českou reakcí na německé události bylo svolání *Slovanského sjezdu* Slovanů žijících v Rakouském císařství, nastalé svatodušní bouře potlačil maršál Windischgrätz. Revoluce v Uhrách byla potlačena až se symbolickou pomocí ruských vojsk. Porevoluční neobasolutismus byl přehodnocen po porážce Rakouska v Severní Itálii (1859). Vypuzení Rakouska z německých záležitostí po porážce Pruskem (1866), získaly Uhry větší autonomii v dualismu dohodnutém roku 1867. Nastalá maďarizace vedla množství Slovanských „menšin“ k hledání spojenců, díky které navázali Slováci spolupráci s Čechy. Češi byli zklamáni výsledkem dualismu, neboť se cítili neohodnoceni za mimořádně loajální postoj z roku 1866 srovnatelný, dle nich, s Maďary. Zatímco si Maďari stavěli parlament, přesunula se společenská aktivita Čechů k stavbě Národního divadla. Boj za státoprávní požadavky doprovázený tábory lidu a demonstracemi vedly vládu ke slibu uznání svébytného postavení českých zemí alespoň v Předlitavsku (1871). Odpor německých liberálů, maďarských politiků i německého císařství však zmařily přijetí *13 fundamentálních článků*. Zároveň nenaplnění slibu korunovace císaře vedlo ke zklamání českého národního hnutí.⁴⁵

Rak⁴⁶ považuje právě přelom 60. a 70. let za zásadní pro zafixování historických stereotypů. Obnova ústavnosti (Prosincová ústava 1867) a svobody slova vedla k oživení politických debat. Neúspěch „českého vyrovnání“ vedl k pocitu, že Češi mají přes svou loajalitu z roku 1866 v habsburské monarchii neplnoprávné postavení, jež udržuje sobectví Němců a Maďarů a zároveň nevděk vídeňské vlády a dokonce i dynastie – viz karikatura Příloha č. 5 Návrh na českoněmecké vyrovnání. Politicky neúspěch fundamentálních článků uspořádal nástup mladočechů, kteří ke svému radikálně nacionálnímu politickému boji používali i notně zjednodušenou interpretaci národních dějin. Podle nich česká minulost svědčila o národnostní a liberální přirozenosti českého národa a výklad dějin se posuzoval právě z tohoto hlediska. V této podobě převzala výklad dějin i kultura: výzdoba Národního divadla, opery Bedřicha Smetany, próza Aloise

⁴⁵ Bělina, Pavel, Jiří Kaše, a Jan P. Kučera. *České země v evropských dějinách: díl třetí 1756-1918*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, str. 262-6.

⁴⁶ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H, 1994, str. 25-32.

Jiráskova byla jejími vrcholy. Odtud myšlenkové obrazy postupovaly k lidovým vrstvám do stále zjednodušenější podoby – s pomocí kalendářového čtení, zábavné hudby, barvotisků, štukové výzdoby nově stavěných činžáků, obrazů v hospodách i domácnostech apod. Poslední velký pokus 19. století o česko-německé vyrovnání byly *punktace* z roku 1890. Dohodla se na nich vídeňská vláda, konzervativní i „ústavověrná“ šlechta, němečtí liberálové a staročeši. Čeští vyjednávači je označovali za rozumný kompromis, zatímco Němci je slavili jako vytyčení hranic dalšího českého vývoje a tedy i své vítězství. Této interpretaci se chytli k poradám nepřizvaní mladočeši a prohlásili *punktace* za nepřijatelnou snahu o rozdělení Čech na dvojjazyčnou oblast a čistě německou oblast. Ač pravdu neměla ani jedna strana, rozladění českojazyčného prostředí vedlo k drtivé prohře staročeků ve volbách roku 1891 a k jejich odchodu z politické scény. Konec staročeků označoval i diferenciaci politické reprezentace, nástup sociálních demokratů, křesťansko-sociální strany či agrárního hnutí.

V poslední třetině 19. století zároveň vědecká historiografie opouštěla pro pozitivismus romantickou ideologii a rozešla se s širokým národním historickým vědomím, které odmítalo výsledky vědeckého zkoumání akceptovat. Odborné odmítnutí Rukopisů tak vedlo k útokům na historiky, jazykovědce a filozofy jakožto zrádce národních zájmů. Přesto došlo v 80. letech k pokusům o kritický přístup k historii, kterou vedl především realistický Čas a osobnost Jana Herbena. Osamostatnění kultury od národovectví požadovala mladá generace svým Manifestem české moderny (1895). Nastupující politická síla v podobě sociálně demokratické strany odmítala historickou argumentaci a historická práva jako přežitá a místo národnostních otázek upřednostňovala ty sociální. O stereotypech z bouřlivých 90. letech více v třetí části práce, kapitole 2.2.

2.1.2 Historické mýty

19. století bylo zlatým věkem historie jako vědy, ve kterém se věřilo, že vědeckým zkoumáním bude možno konečně zjistit „jak tomu kdysi skutečně bylo“. Mnohdy však šlo spíše o vědecké odění národních mýtů. Historie byla inscenována k službě minulosti i budoucnosti národa. Hlavní úlohou bylo udržet kolektivní vzpomínky, udržet tradici a umožnit je znovu zažít – toto nadšení se týkalo panovníků, politiků, profesorů, ministrů, spisovatelů, učitelů, malířů a hudebníků, dramatiků i sochařů. Evropské národy 19. století tak skrze svoji historii vyjadřují především emoce – oduť přirovnání historických mýtů k „emočním základům národů“. Konstruované, organizované a kolektivní přísahy k velkým událostem dějin byly skutečným kolektivním sebeobnovováním, skrze které se celý národ – s pomocí jubileí, učebních plánů, vzpomínkových akcí různého typu – vrací k počátkům své existence jakožto společenství. V těchto aspektech je obzvláště viditelné

nahrazení náboženství nacionalismem – když tyto aktivity přejímají pravidla náboženského ritu. Podobně se mýtus stává účinnou symbolickou strukturou, jejíž permanentní funkcí je potvrzování, legitimizování a regulace společenského stavu a garance případné obnovy. Mýtus nevysvětluje existenci, ale stává se prapůvodním příběhem/historií. Prapůvodnost je určena nadčasovostí: minulost, současnost i budoucnost jsou v mýtu spojeny. Zvláštní význam má aspekt naděje, budoucnosti – umožňuje tak konzervovat a zároveň dávat perspektivu národu. Znárodnění mýtů – romány, divadelní představení, obrazy, opery, mědirytiny či školní knihy jsou pak „ikony národa“ v náboženském a liturgickém smyslu slova. Obzvláště při pohledu na konflikty konce 19. století je paradoxní, jak jsou si národní mýty evropských národů podobné. Například výuka dějepisu od základních škol obsahuje ujištění, že ten který národ tu vždy byl a vždy bude. Dále se často obnovuje myšlenka vlastní národní výjimečnosti. Obzvláště mezi menšími a utlačovanými národy jako bylo Dánové, Nizozemci, Maďaři, Češi či Poláci je rozšířená teze, že nezáleží na vítězství ale na vytrvalosti hrdinství a osobní oběti. Všem národům je společný obraz nepřítele: cizince, který zosobňuje útlak a neštěstí skrze nelidskou krutost, obrovské množství vojáků a brutalitu. Na druhé straně ujařmený a obsazený národ, i duševně trpící je během okamžiku zachráněn díky se spojení pod zachráncem (lidovým jako byla Johanka z Arku či panovník jako byl švédský Gustav Wasa) najde cestu k jednotě a odporu - čímž získá nezávislost a svobodu. Národ vzpomíná i na dobu porobení aby připomněl poučení, že jedině v jednotě je silný. Spojení se svobodou je logické, neboť národní hnutí 19. století stála na síle liberalismu (i když tím ohrožovala svobodu jiných národů).⁴⁷ V českém prostředí byl ovšem význam historismu o to větší, čím hůře se jevila vlastencům jejich doba (především první polovina 19. století). Právě vzpomínky na slavnou minulost měly být útěchou a garancí slavné budoucnosti: „nostalgické vzpomínky na doby, kdy byl český stát středoevropskou velmocí, čeština diplomatickým jazykem, na časy, kdy husitská vojska porážela křížové výpravy – to vše pomáhalo překonávat občasné návaly skepse. Historismus tak výrazně ovlivnil podobu českého nacionalismu a historické reminiscence se staly určujícím prvkem při formování pohledu na sousedy i sebe sama, na jednotlivé sociální skupiny i náboženské ideové proudy.“⁴⁸ a právě náboženským proudům se věnuje další podkapitola.

⁴⁷ François, Etienne, a Hagen Schulze. „Das emotionale Fundament der Nationen.“ V *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*, autor: Monika Flacke (Hrsg.), 17-32. Berlin, München: Koehler & Amelang, 2001, str. 17-23.

⁴⁸ Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 49.

2.1.2 Postoj k náboženství: katolictví vs. husitství

V současné době je ateistický postoj Čechů k náboženství světově ojedinělý. Dříve tomu tak ovšem nebylo. Nejtradičnějším českým patronem je Sv. Václav, jehož jménem byly o v 17. a 18. století označovány dokonce vše, co charakterizovala český národ (svatováclavská koruna, jazyk atd.)⁴⁹. V pobělohorském období byl nejpoblárnějším světcem Jan Nepomucký, jehož zázračné uchování jazyka bylo chápáno jako projev boží ochrany českého jazyka – tedy řeči. Poblární byl i Sv. Prokop jakožto zastánce slovanského jazyka v liturgii.

Zásadní změnu přináší počátek 19. století, kdy začíná být zbožná úcta projevoována národu samotnému: „V epoše politické víry získává národ náboženské rysy, náboženské predikáty – věčnost a naplněná budoucnost, posvátnost, bratrství, oběť, mučednictví jsou s ním spojovány. Náboženství se v národě sekularizuje, světské se sakralizuje.“⁵⁰ Z českých patronů se místo věčných zástupců a symbolů národa stávali jen předmětem náboženského kultu katolické církve. V soudobém výkladu dějin navíc byla pobělohorská doba nazvána „Temnem“ a protireformace érou nejhoršího úpadku. Naopak se prosazoval identifikace s husitstvím. Je charakteristické, že k této radikální změně českého panteonu došlo především dílem vlasteneckých politiků a beletristů a ne historiků – např. protestant František Palacký historický význam sv. Václava vysoce oceňoval. Paradoxně však dle matrik převážně katolická vlastenecká společnost vytýkala světci, že uznal poplatnost Čech německé říši a neprojevoval se jako bojovník ale spíše asketický mnich. Tento postoj vyjadřuje např. drama Josefa Kajetána Tyla „Krvavé křtiny čili Drahomíra a její synové“ (r. 1849), kde jsou sympatie na straně národně uvědomělého Boleslava a také Drahomíra (dle barokních legend pohanka a iniciátorka vraždy Sv. Ludmily) je v Tylově výkladu „mstitelkou vyhubených Polabských Slovanů a průkopnicí slovanské vzájemnosti“⁵¹.

Oblibě svatováclavského odkazu navíc uškodilo, že mezi nejhorlivější obránce jeho tradičního kultu patřily represivní metternichovské orgány včetně cenzury. Sv. Janu Nepomuckému se vymstila jeho barokní popularita. V době vrcholícího národního kultu M. Husa začali čeští protestantští novináři a spisovatelé zpochybňovat výklad katolické církve o významnosti osobnosti Nepomuckého. Kanonizován byl prý jen proto, že církev

⁴⁹ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 38.

⁵⁰ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 193.

⁵¹ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 41.

(a tedy i habsburská monarchie) potřebovala nového světce k oslabení Husova významu. Hus byl dle nového výkladu v době rekatolizace pro Čechy tak důležitý, „že katolická církev považovala za nutné oslabit politicky nebezpečné povědomí energickým prosazováním kultu nového českého světce a mučedníka.“⁵² Tento trend vycházel také z liberálního ducha české politiky 2. poloviny 19. století, který v katolické církvi viděl především jednu z konzervativních opor centralistického a národnostním snahám nepřátelského režimu.

V nacionalistickém výkladu dějin byl církvi vyčítán podíl na zničení národní vzdělanosti v pobělohorské době. A patřilo k podstatě českého historismu, že jevům a institucím v současnosti nepohodlným, bylo odpíráno kladné hodnocení i kdykoliv v minulosti. Proticírkevní postoje vedly ke konci 19. století liberální publicisty k odmítnutí zásluh kléru o národní emancipaci. Padl tak jeden z posledních pozitivních rysů církve v českých dějinách, který uznávaly i první obrozenecké generace. Došlo tak k postupné fixaci představy o nesmiřitelnosti mezi církví a českým národem. I když spíše než protinábožensky radikální byla společnost nábožensky chladná a polemiky mířily spíše na politický klerikalismus než vůči metafyzickému principu víry. Zatímco pokrokaři vtipkovali o kněžském celibátu a farských kuchařkách, církevní obránci zase všude viděli židovské spiknutí a „semitský útok na mravní neporušenost národa“⁵³.

2.1.2.1 Husitství

Barokní zbožnost 17. a 18. století prostoupila dle Raka většinu české společnosti a husitství z národní paměti v podstatě vymizelo a mezi tajnými nekatolíky byl udržován obraz jednoty bratrské spíše než vlastního husitství. Zásadní zlom přinesly překvapivě až Napoleonské války. Habsburská monarchie se v době nebezpečí obracela na všechny své národy a žádala od nich oběti pro válečné úsilí, k čemuž využívala do té doby nebyvalé propagandy. Vláda sponzorovala množství vlasteneckých letáků, písní, svolání, či divadelních dramát. Právě v tu dobu jsou vytaženy husitské reminiscence, ze kterých ovšem zcela vypadávají věroučné otázky, jimiž žilo 15. století. V novověké době je husitství prostě jen vynikajícím příkladem udatného a vítězného boje proti vnějšímu útočníkovi a primární motivace husitského boje je už tehdy viděna primárně v rovině nacionální. Byla to tedy především státní propaganda monarchie, která definitivně zakotvila husitství v českém historickém vědomí jako dobu vrcholné české válečné slávy, dobyté v boji za vlast. Toto vědomí nepotlačily ani snahy metternichovské cenzury.

⁵² Holý, Ladislav. *Malý český člověk, velký český národ*. Praha: SLON, 2001, str. 188.

⁵³ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 45.

Typické je, že během 40. let vypadávají z publicistiky připomínky válečných hrůz, které sebou husitství přineslo anebo je odpovědnost za ně přičítána Zikmundovi a zahraničním nepřátelům. Do revoluce roku 1848 tak husitství vstupuje ve vyspělé podobě a navíc je obohacena o nový prvek. Když Češi odmítli ústa Palackého účast na frankfurtském parlamentu, použili někteří Němci ostrá slova, že české země budou v případě nutnosti k německé jednotě přikovány mečem. Odpověď zněla: tasíte-li meč, odpovíme cepy. Také Palacký vnímal husitství jako jeden největších z vrcholů českých dějin a přisuzoval mu širší význam v kontextu boje od despotie k svobodě. Mimochodem to byly právě tyto úvahy, které přinesly Palackému mezinárodní vědecký ohlas⁵⁴. V 50. letech 19. století se neoabsolutistická cenzura zaměřila i na husitství, jako symbol českého nacionalismu a revolucionářství. Navíc svůj vliv uplatňovala i katolická církev, která byla posílena uzavřením konkordátu (1855) – společensky však obyvatele českých zemí (Čechy i Němce) naladil konkordát proticírkevně.⁵⁵

Po obnovení ústavnosti probudilo husitství zklamání z dualismu, které vedlo k zakládání protestních shromáždění konaných na historicky význačných místech a nazývaných příznačně „tábory lidu“. Je typické, že symbolem národní husitské tradice se dle Raka nestal Mistr Jan, který v sekularizované a nábožensky vlažné společnosti nebyl jakožto náboženský myslitel zajímavý a tudíž jeho názory ani nikdo moc neznal. M. Jan se stal symbolem mučedníka a bojovníka za „pravdu“, jejíž podstata však nebyla příliš řešena. Mnohem více se hodila postava neporazitelného válečníka a Husova mstitele – Jana Žižky. Palacký ho považoval za fanatika bez smyslu pro politické jednání. Ovšem přijatelný obraz nabídl konzervativní historik V. V. Tomek, který v životopise Jana Žižky vytvořil obraz statečného vojáka, přísného, ale spravedlivého velitele – tak jak ho známe z Jiráskova i pozdějších filmů a soch na náměstích. Na sklonku 19. století se navíc objevil znovu obraz husitů jako revolucionářů a bojovníků za sociální pokrok – propagátory byla tentokrát sociální demokracie. Přípravy na mohutné oslavy pětistého výročí Husovy smrti (1915) zmařila první světová válka.

⁵⁴ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H, 1994, str. 58.

⁵⁵ Bělina, Pavel, Jiří Kaše, a Jan P. Kučera. *České země v evropských dějinách: díl třetí 1756-1918*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, str. 173.

Vlnas a Hojda ve svém článku⁵⁶ doplňují: Mýtus Jana Husa a husitství je základním kamenem české historické tradice, jako žádný jiný mýtus. Osobnost mistra Jana Husa je důležitou součástí husitského mýtu. Jeho duchovní role jako mučedníka za pravdivé učení bylo v 19. století vnímáno jako boj za národní, sociální, politickou a až na posledním místě teologickou pravdu. Husova cesta na Kostnický koncil (1414), jeho úsilí o očištění se z kacířství, odmítnutí neomylnosti církevních autorit, jeho věrnost a odhodlání bojovat za své principy a také za ně nasadit život – to jsou prvky, jež spoluvytvořily legendu. Poslední fáze koncilu je nejčastěji zobrazována výtvarně i literárně – uvěznění, znovu povolání a poslední slyšení, při kterém se Hus stává žalobcem svých soudců a zároveň obětí justice ve smyslu velkých procesů 19. století. Také jeho slova „Milujte se, pravdy každému přejte“ byla vykládána ne jako pravda Boží, ale jako liberální kategorie. Díky čemuž se ze středověkého reformátora stal předchůdce bojovníků za svobodu svědomí. Zároveň Husův citát „Veritas vincit“ převzal při vzniku První republiky TGM a při obnově demokracie rozšířil Václav Havel na „Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí.“ Do „čechizace“ v 2. polovině 19. století byl navíc Hus společnou osobností Čechů a českých Němců⁵⁷. Ač Palacký rozuměl hluboké Husově motivaci, vedl jeho výklad k sekularizaci jeho odkazu - v každodenním životě se stával stále více emblémem či symbolem zosobnění žádaného národního charakteru. Velké oslavy doprovázely 500. výročí narození Husa (1869), díky kterým se Hus stal sebeidentifikačním symbolem Čechů, kteří se považovali za národ božích bojovníků. Zahraniční korespondenti označovali mladočechy za „neohusity“, neboť ti využívali např. v protipunktačních materiálech bust Žižky a Husa.

2.1.3 Odmítnutí šlechty, sakralizace plebejství

Hans-Heinrich Nolte uvádí, že v Lotyšsku, Estonsku, Čechách a na Slovensku, Litvě a Západní Ukrajině chyběla (podobně jako na Balkáně) původní nobilita, která byla etnicky německá, maďarská nebo polská. To umožnilo vytvořit ojediněle demokratický autostereotyp a dalo možnost vzniku silné lidové vrstvy (angl. *peasantry*) v 19. a 20.

⁵⁶ Vlnas, Vít, a Zdeněk Hojda. „Tschechien: Gönnst einem jeden die Wahrheit.“ V *Mythen der Nationen. ein europäisches Panorama*, autor: Monika (Hrsg.) Flacke, 502-527. Berlin, München: Koehler & Amelang, 2001, str. 517-520.

⁵⁷ Více k tomuto tématu Kořalka, Jiří: Jan Hus und die Hussite in deutsch-tschechischen Beziehungen des 19. Jahrhunderts, in: *Gesichte in Wissenschaft und Unterricht* 35 (1894), S. 495-507.

století.⁵⁸ Jedná se tedy o typický příklad proměny negativního obrazu na pozitivní autostereotyp dle bodu 10) z podkapitoly 1.2.1.

Tento pohled je poněkud zjednodušený. Je důležité si uvědomit, že do konce 18. století tvořila český politický národ pouze šlechta, která jej reprezentovala vůči panovníkovi a byla tedy faktickým nositelem české státnosti. Pobělohořská šlechta se ovšem v první řadě cítila povinována věrností panovníkovi. Navíc byla stále silněji přitahována kosmopolitním císařským dvorem a z české šlechty se stávala šlechta „rakouská“. Což by ještě nemusel být problém, většina české společnosti myslela říšsky a dynasticky – negativním důsledkem přitažlivosti vídeňského dvora ovšem bylo odcizení vrchnosti a poddaných. Poddaní se totiž se skutečnými pány téměř neselekávali a byly tak odkázáni jen za jejich zástupce a úředníky. Otřesy tradičnímu postavení šlechty přineslo osvícenství a Velká francouzská revoluce a počátkem 19. století nástup liberalismu a sílení občanské společnosti. Přesto došlo na přelomu 18. a 19. století ke krátkému spojení české historické šlechty a formujícím se národním hnutím. Radikální reformy Josefa II. vedoucí k centralizaci a byrokratizaci ohrožovaly postavení šlechty, stejně jako důsledky germanizace ohrožovaly snahy prvních vlastenců. Okázalé přihlašování k češtině tak bylo využíváno k manifestaci proticentralizačních postojů. Vlastenci pak češtinu užívanou šlechtici vnímali jako důkaz plně strukturovaného národa a bojovalo s nedůvěrou v češtinu, jako jazyka nižších společenských vrstev.

S liberalismem nastupuje i nacionalismus, který ovšem vytvoří základy neporozumění mezi šlechtou a nižšími vrstvami. České národní hnutí se totiž definovalo především jazykově a od svých přívrženců očekávalo okázalé užívání češtiny na veřejnosti i soukromí. Čechem byl ten, kdo mluvil česky. Což bouráním sociálních bariér pomohlo k integraci společnosti a pomohlo vzniku občanské společnosti. Na druhé straně právě toto pojetí zabránilo začlenění šlechty do českého národa. Šlechta uvažovala upřímně česky ve smyslu zemského vlastenectví, bránila zemské právo, podporovala vlastenecké podniky (předchůdce Národní galerie i Muzea). Čeští vlastenci ovšem požadovali jednoznačné přimknutí ke svému jazykovému programu.⁵⁹ V roce 1848 vyjadřuje anonymní autor postoj šlechty: že „*jazykové spory v Čechách nevyšly od Čechů neznalých němčiny, nýbrž byly vyvolány „shora“, podle uherského příkladu, aby „překlenuly propast*

⁵⁸ Nolte, Hans-Heinrich. „The Alleged Influence of Cultural Boundaries on Political Thinking: Image of Central Europe.“ *Vampires Unstaked: National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe*. Amsterdam - Oxford - New York - Tokyo: North-Holland, 1995. 41-54, str. 43.

⁵⁹ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 69-72.

mezi nimi a neprivilegovanými třídami mostem národního cítění“⁶⁰ Šlechta mnohdy nebyla schopna docenit význam jazykové otázky při přeměně z postfeudální společnosti. Zpočátku doufali vlastenci, že se šlechta postaví do čela národního hnutí, tato představa však postupně mizela a ve 40. letech už s touto variantou vlastenci vážně nepočítali. Šlechtě vyčítali, že považuje češtinu hlavně za jazyk lůzy a česky mluví jen se služebnictvem či kleje. Protišlechtický postoj zásadním způsobem upevnil František Palacký, který ztotožňoval slovanství s demokracií a feudalismus naopak s germánstvím. Šlechta byla tak nazírána jako cizonárodní a protilidový prvek už svým původem. Ač bylo Palackému vyčítáno přílišné poklonování aristokracii, považoval svou dobu za definitivní konce feudálních výsad a centralismu, které budou nahrazeny mocí veřejného mínění a tedy demokratizací státu.

Zásadní událostí oslabující vliv české šlechty byl revoluční rok 1848, kdy impulzy vzešly z měšťanstva. Roku 1850 vytkl Havlíček české šlechtě, že nepodporovala národní obrození a že se dokonce „sama vyloučila z českého národa“ – a argumentuje obecně přijímaným srovnáním s jinými národy: „... když si vzpomenu na maďarskou, na polskou, na vlašskou šlechtu, musím uznati, že Čechové až doposud od bělohorské bitvy žádné šlechty neměli, neb naše šlechta – byli Němci.“⁶¹ Loewenstein dodává, že česká šlechta byla opravdu těžko srovnatelná s polskou, která ještě v 2. polovině 19. století „zůstala nositelem národního a politického hnutí v Polsku (zatímco se německo-židovské obyvatelstvo měst chovalo zhruba od roku 1864 pasivně); byla těžko srovnatelná i s uherskou šlechtou, která od 18. století svá sociální privilegia hájila národními a liberálními argumenty“⁶²

Ve stejné době byl Rieger v Británii a vyjadřoval se, že se anglická ústava pro Rakousko nehodí, protože anglická šlechta se aktivně podílí na životu národa, zatímco česká je od lidu izolovaná, exkluzivní dvorská kasta. Přesto Rieger doufal, že získá pro českou věc alespoň mladší šlechtice, protože doufal, že bohatá vrstva by se mohla dát do boje s germanizací a centralizací byrokracie. A zároveň stále považoval aristokracii za lepší vůdce než kapitalisty a byrokraty ovládané soukromými zájmy.

⁶⁰ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 183.

⁶¹ Havlíček, Karel, *Vybrané spisy Karla Havlíčka Borovského I-II*. Kutná Hora: K. Tůma, 1886 in Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 196.

⁶² Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 196.

Obnova ústavnosti umožnila spojenectví šlechty s českými politiky v otázce historického státního práva. Toto spojenectví ovšem netrvalo dlouho, neboť právě vztah šlechty a staročešů byl jedním z bodů, na kterých mladočeši později postavili svůj vítězný boj. Od 50. let si vysoká šlechta osvojila ekonomické formy moderní tržní společnosti. Početná vrstva velkostatkářů, kterým však patřilo 44% půdy, nezískala sympatie u masy českého lidu a navíc neměla o české národní hnutí zájem. „Konzervativní, v zásadě německy ražený bohemismus aristokracie“⁶³ tak nahrával radikálně plebejskému stanovisku mladočešů. To bylo vydáváno za postoj demokratický a staročeši byli obviněni z prodávání národních zájmů odnárodněným šlechtickým velkostatkářům. Ještě na zasedání českého zemského sněmu roku 1861 došlo ke smířlivé národnostní dohodě, že v němčině bude užito pro úřední dokumenty výrazu *Böhme* pro rodáky z obou zemských jazyků, místo *Čeche*.⁶⁴ Nastupující radikalizaci však už nešlo zabránit a je paradoxem, že k boji proti staročešům vedeným Riegerem a Palackým - užívali mladočeši zvládnutý výklad právě Palackého díla. Příkladem národnostního rozdělení společnosti je i fakt, že mnohdy byl některý aristokrat označen českými Němci jako Čech, zatímco v českém tisku byl označen jako Němec – nejnápadnějším příkladem byl ministr spravedlnosti hrabě Bedřich Schönbrunn.⁶⁵ Staročeši byli obecně zklamáni národními postoji šlechty a oslabilo je i stažení šlechty z veřejné sféry koncem 19. století, umocněné uzákoněním všeobecného volebního práva.⁶⁶

Asi poslední ranou o začlenění šlechty do politického dění byl incident kolem umístění Husovy pamětní desky na Národní muzeum, o který se postaral kníže Karel Schwarzenberg, který označil husitství (v době vrcholící identifikace s husitstvím) za komunisty 15. století a jeho stoupence za tlupu lupičů a žhářů. Navíc se distancoval od české šlechty, která protestovala proti Husově upálení. Tímto aktem vlastně potvrdil většinu protišlechtických stereotypů – což vedlo k vítězství mladočešů, odstoupení Schwarzenbergů z veřejných pozic a především ustálení představy o mimoběžnosti zájmů aristokracie a národa. Od té doby česká publicistika, když chtěla ocenit aristokrata – musela využít pravidla „výjimky z pravidla“ dle bodu 11) v podkapitola 1.2.1, ve smyslu: *Zdá se, že je to člověk z lidu, o šlechtické hrdosti nemá ani zdání*. Vlastenecký a lidumilný

⁶³ Tamtéž, str. 197.

⁶⁴ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 49.

⁶⁵ Tamtéž, str. 52. a 78.

⁶⁶ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H, 1994, str. 76-7.

aristokrat tak přežil jen v literatuře, jehož nejznámější ukázkou je paní kněžna v Babičce (1855) Boženy Němcové.⁶⁷

2.1.3.1 Lidovost

K uvedení kapitoly si dovolím relativizaci možného zdání o výjimečnosti české lidovosti, kterou uvádí Hroch: absence vzdělaných elit u nestátních národů (tedy nejen Čechů) vedla k druhotnému důsledku, jímž bylo prolínání vysoké a lidové kultury oproti státním národům, u nichž pokračovala ditochomie vysoké a lidové kultury.⁶⁸ Jedná se tedy o typický znak evropských národních hnutí vymezujícím se vůči státním národům.

Jak vyplývá z předcházejících kapitol, byla česká mentalita ovlivňována pocitem národa bez šlechty a vůbec vyšších vrstev společnosti. Absence aristokracie, považována ještě počátkem 19. století za nevýhodu, a neexistence politicky a kapitálově silné české buržoazie se stala později důvodem k vytvoření vlastenecké fascinace lidovostí. Došlo tedy k převrácení a povýšení negativního obrazu na pozitivní autostereotyp dle bodu 11) podkapitoly 1.2.1. Místo cizáckého šlechtice nahrazuje český sedlák, rolník a prostý lid obecně, který je sám zárukou trvání národa a ke svému zdravému vývoji šlechtu a panstvo prostě nepotřebuje. V první polovině 19. století vládl preromantický pohled sakralizující prostotu a lidovost. Vliv mělo i osvícenství oceňující ekonomický přínos sedláka pro stát. Typické také bylo hledání nezkaženého „ducha národů“ právě v lidových vrstvách. Docházelo ke sbírání a mnohem více i upravování lidových písní, pohádek a říkadel – jejichž úroveň byla dokazována vyspělost národů. Vlastencům se tento trend velmi hodil, neboť Čechům chyběly jak vyšší vrstvy, tak vzdělané vrstvy obecně. Lidová moudrost zároveň nahrazovala chybějící českou filozofii a sloužila v boji s německou filozofií (tehdy na evropské špičce). „Česká ideologie století tedy okázale zdůrazňuje, že jsme národem lidovým, plebejským a tudíž demokratickým, a právě proto nám patří i budoucnost, na rozdíl od etnik, kterým tradiční vůdcovství aristokracie zabraňuje kráčet na cestě k pokroku. Zároveň kult lidovosti umožňuje i adoraci neokázalé drobné práce...“⁶⁹

Idealizovaný obraz venkova vytvořený hlavně ve městech žijícími vlastenci byl přirozeně ve značném rozporu s realitou: vesničané nejevili příliš zájem o národnostní tematiku a politiku obecně. Naopak zrušení roboty a poddanství vedl k množství excesů, kdy se

⁶⁷ Tamtéž, str. 77-9.

⁶⁸ Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009, str. 270-1.

⁶⁹ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 87.

sedláci chovali zcela bez pravidel a skrupulí k nemajetným sousedům, což vedlo Havlíčka k tvrzení, že sedlák se stal tím nejsurovějším aristokratem.⁷⁰ Vlastenci tento rozpor řešili především ignorováním reality. Nejtypičtějším příkladem idealizované podoby českého venkova je Babička Boženy Němcové. Je zajímavé, že na vesnici má vyhrazené místo i katolicismu a jeho obřady, jinde vlastenci odsuzovaný – neboť je považován za součást vesnického folklóru. Podobně se idealizace projevila na sběru písní odkud bylo nutné odstranit množství erotických a vulgárních motivů – vlastenci se upokojovali výkladem, že tyto nánosy se v čisté lidové tvorbě objevily až vlivem zhoubné civilizace.

Lidovost se velmi hodila také do přehodnoceného obrazu husitství, neboť válečné úspěchy byly vysvětlovány selským původem vojsk. Cepy husitů byly dávány do souvislosti s cepy sedláckých povstání v době pobělohorské. Tzv. „Období temna“ bylo považováno za nejhlubší národní potupu také kvůli utužení nevolnictví a odporu proti cizácké šlechtě, který se tak stává i bojem národnostním.

Ideologie venkova jako uchovatele jazyka a zásobníku energie národa dosáhla vrcholu na Jubilejní výstavě (1891), kde se vedle dokladů průmyslové vyspělosti těšila velkému úspěchu tzv. Česká chalupa s etnografickými exponáty. Ta se stala podnětem uspořádání Národopisné výstavy československé (1895) a základem budoucích etnografických sbírek regionálních muzeí. Vnější projevem bylo užívání folklorních motivů v módě i architektuře. Sakralizace nezkaženého venkova mnohdy dostával vysloveně konzervativní rysy odmítající všechny projevy moderní doby, které dle mínění některých ničily národní ráz venkova – spíše však jejich idealizovanou představu.

Zásadní důsledkem idealizace venkovského lidu a nepřátelství vůči šlechtě byl vznik bipolarity mezi lidovými (nemajetnými) a vyššími vrstvami. Velkou roli zde hráli obrozenci, kteří stavěli do kontrastu původní českou vesnici proti poněmčenému městu. Postava zbohatlého měšťana, který kvůli vyššímu společenskému postavení zapírá svůj národ, patřila mezi stereotyp objevující se v obrozenecké literatuře. I tyto jevy, vnímané ve své době kriticky byly ilustrovány na historii: příkladem byla zrádná Praha, která se prý z obav o moc a majetek spojila se šlechtou proti lidovému a revolučnímu Táboru, což vedlo ke katastrofě u Lipan.

V 2. polovině 19. století se prototypem měšťana stává Matěj Brouček od Svatopluka Čecha. K dobrému tónu doby patří zdůrazňování prostého původu, lépe vesnického, ale nutně nemajetného. V tomto duchu byly sepsány i biografie velkých Čechů 19. století, jež

⁷⁰ Tamtéž, str. 88.

se staly svým způsobem martyrologiemi: chudoba, strádání a až křečovitě zdůrazňování propojení s lidovými vrstvami se staly symboly národních buditelů.⁷¹ Paradoxem české lidovosti je, že mezi dodnes uznávané národní mučedníky patří hlavně „elitní“ vzdělanci, intelektuálové a morální vzory⁷²: Karel IV., Hus, Komenský. Ti se hodí totiž dobře za symboly národa, který je přesvědčen o své kulturnosti, vzdělanosti a který vzhledem k malému počtu nevyniká příliš mnoha aktivními, bojovnými hrdiny (s výjimkou Žižky). Navíc se Češi „čechizací“ svých dějin připravili o hrdinné vojevůdce monarchie, jako byl Radecký, nebo vzpomínkou na boj proti Napoleonovi či Švédům - a zůstal jim autostereotyp 300 let úpějího národa. Čímž se dostávám k další podkapitole, která poukazuje na význam heterostereotypů pro formování autostereotypů:

2.1.4 Heterostereotypy: Němců, Slovanů a Habsburské monarchie

2.1.4.1 Němci – dědiční nepřátelé⁷³

S lidovým autostereotypem je provázán heterostereotyp Němce. Základnu českého národního hnutí tvořilo po revoluci 1848 kromě skupinek inteligence především maloburžoazie a větších sedláků. Pro upevnění své zatím slabé skupinové identity hrál důležitou roli obraz nepřítele v podobě německo-židovského kapitálu. Hroch uvádí obecně pro národní mobilizaci státních i nestátních národů: „Jestliže bylo možné sociálně, respektive ekonomicky definovat soupeře, konkurenta zároveň označit jako národního nepřítele, zvýšila se přitažlivost nově nabízené identity s národem.“⁷⁴ Proti neosobnosti a komplikovanosti velkého světa bylo dle Lowensteina zdůrazňováno malé české prostředí s teplou sousedskou pospolitostí.⁷⁵ Až do 80. let však šlo českému národnímu hnutí především o zakrývání absence českého velkokapitálu - která byla ideologicky zdůvodňována právě židovským úklady nebo ospravedlňována idealizací rurální původnosti národa a tedy i idealizace rolnictví a řemesel vůči průmyslu. Heterostereotyp Němců jako „dědičných nepřátel“ je starý a vychází ze vztahu stýkání dvou etnik na jednom území. Z počátku 14. století pochází kronika tzv. Dalimila, která je

⁷¹ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H, 1994, str. 93.

⁷² Holý, Ladislav. *Malý český člověk, velký český národ*. Praha: SLON, 2001, str. 112.

⁷³ Tématu česko-německých vztahů je v posledních 22 letech věnována značná pozornost. Mezi základní literaturu k tomuto tématu lze zařadit *Konfliktní společenství* prof. Jana Křena.

⁷⁴ Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009, str. 272.

⁷⁵ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str 190-191.

naplněná protiněmeckou záští. Již roku 1618 argumentuje proti německým obyvatelům českých zemí Pavel Stránský: 1) v České zemi náleží domácí právo pouze rodilým příslušníkům českého národa a Němci zde žijí jen jako hosté, 2) německou expanzi není možné ospravedlňovat ani vznešenými důvody jako např. šířením víry. Tyto argumenty budou používány i v 19. a 20. století.

Důležitou zkušeností počátku obrozenectví v 2. polovině 18. století byly protiněmecké nálady rozšířené mezi nejširšími vrstvami, které vycházely ze zkušenosti s dlouhými válkami, jež vedla Marie Terezie proti Fridrichově Prusku a odehrávaly se mnohdy právě v českých zemích. První čeští buditelé měli jak na co navazovat, tak měli i důvody protiněmeckou zášť stupňovat. Obrozenci nevnímali příliš náboženskou rovinu husitských válek a tak je začali vykládat jako epizodu česko-německého boje.

Již v 1. polovině 19. století se ze zápisků vlastenců zdá, že žili v permanentním stavu ohrožení z německé strany a tento boj vnímali jako odvěké české břemeno. „Vědeckou argumentaci dodal tomuto názoru, jako ostatně celému českému mýtu, František Palacký“⁷⁶, který jako osu českých dějin viděl ve „vzájemném stýkání a potýkání“. Je nutné říct, že jeho slova a myšlenky byly značně zjednodušeny až z vulgarizovány: velký historik totiž v tomto vztahu viděl i mnoho pozitivních stránek pro oba národy. Vznikající národní ideologie však jeho názor vyložila černobíle, jakožto věčnou obranu Čechů před agresivními Němci. Obdobně se česká kultura zpočátku vyvíjela jako zrcadlový, ale opoziční odraz rozvinutější německé kultury. Brzy však dokázala najít svou vlastní specifickou cestu, která byla poté i německou kulturou přijata a uznána.⁷⁷

Ve 40. letech 19. století došlo k výrazné politizaci česko-německého vztahu, ovšem argumentace se dál odvolávala především na historii. Německá reakce na sílící české hnutí byla teze, že vzdělanost a civilizace přinesli do českých zemí Němci a tudíž mají právo na výjimečné postavení. Aspirace Čechů vydávali Němci také za doklad revolučních sklonů kacířského a vzpurného národa a odkazovali na podobné události jako Češi, ovšem s opačným hodnotovým znaménkem: husitské války, povstání proti Ferdinandovi I., Rudolfovi II. či Matyášovi a Ferdinandovi II. Zásadní byla i otázka původnosti českého či německého etnika v Čechách, tedy kdo je nositelem české státnosti

⁷⁶ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 99.

⁷⁷ Beneš, Zdeněk, a Eduard Kubů. „Historische Wurzeln.“ V *Geschichte verstehen : die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848-1948*, autor: Zdeněk Beneš, Václav Kural a et al, 12-33. Prag: Gallery, 2002, str. 21.

a politických práv. Dalším prvkem odlišení byla česká mravnost v kontrastu k německé nemravnosti, jež byla dokazována v „nejstarších památkách české vzdělanosti“, tedy Rukopisech.⁷⁸ Tehdy nenapadlo vlastence, že se vlastně usvědčují z nepravosti Rukopisů, neboť tehdejší mravnost chtěli nalézat v (ne)originálních textech ze středověku.

Radikalizace 40. let se ukázala jasně během roku 1848. Během počátku revoluce ještě mohla proběhnout společná schůzka českých a německých spisovatelů, ovšem snaha o začlenění Česka do německého státu smír znemožnila. Pro Čechy se totiž domácí Němci svou podporou frankfurtského sněmu sami prohlásili za cizince a odmítli sdílet českou státnost. Dle Raka způsobili čeští Němci zásadní problém nacionalizací zemských a tedy i státních symbolů. Během roku 1848 došlo k tzv. kokardovému boji: Češi zvolili barvy červeno - bílé, Němci červeno – černo – zlaté a centralisté černo – žluté. Němci odmítli červeno bílé barvy a svatováclavské symboly. Místo aby se přihlásili o tyto symboly a také budování země - vyřadili se z obojího.⁷⁹ Zároveň však Kořalka dodává, že pro české národní hnutí nebyl jazyk jediným identifikačním znakem, ale od jara „roku 1848 se hlavně v Praze objevila celá řada pokusů vytvořit „ryze český“ národní oděv, který měl i na veřejnosti prokazovat českou národní identitu nositelů... I v tomto případě se novodobé češství zčásti prolínalo se zemským patriotismem na jedné straně a se všeobecným slovanstvím na straně druhé,⁸⁰ Přihlášení se českých Němců k ideji Frankfurtského parlamentu byl dán základ obrazu spojence vnějšího nepřítele: „ve Smetanově opeře Braniboři v Čechách je pak poprvé jasně formulován názor, že tento domácí nepřítel představuje nebezpečí větší než zahraniční agresor“⁸¹ K dalšímu česko-německému rozporu pomohl asi ne záměrně maršál Windischgrätz, když svatodušní bouře vypuklé po Slovanském sjezdu prohlásil za „slovanské spiknutí“. Toto označení německá žurnalistika náležitě zveličila. Z české strany pak vyhocení vztahu napomohla potupná a nespravedlivá Havlíčkova veršovačka na adresu frankfurtského parlamentu a

⁷⁸ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 145.

⁷⁹ *Víkendová příloha 24. září 2011*, Český rozhlas Vltava, 24. září 2011, 24min 10s.

⁸⁰ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 59.

⁸¹ (Rak, "Obraz druhého" v české karikatuře 1848-1948 1997) str. 9.

jeho poslance Franze Schuselky⁸² - kterou pro její výjimečnou úspěšnost uvedu celou (zpívala se na melodii *Na tom pražském mostě, rozmarýnka roste*):

1. Šuselka nám píše až z německé říše, bysme přišli Němcům pomoci, že jim kručí v břiše. 2. A vy Němci, chámi! Nehrajeme s vámi, co jste si tam nadrobili, to si snězte sami. 3. Německo je vaše, Čechy ale naše, nefoukejte nám z Frankfurtu do slovanské kaše. 4. Však se Frankfurt lekne a čepičku smekne, až český lev zježí fousy a ocasem sekne. 5. Hej! Festina lente, novejš parlamente, my ti dáme pro laxírku. Počkej, kakramente!

V Havlíčkově textu nacházíme téměř v ideální typické podobě použití řady pravidel, charakterizujících úspěšnou karikaturu. Jde v principu o převedení *Psaní do Frankfurtu* do lidové řeči. Šuselka byl dobře znám jako odpůrce metternichovského systému a autorbrožury „Ist Österreich deutsch?“ mohl být snadno zesměšněn jako nepřítel českého národa. Rafinovanější byl Havlíčkův posun staricikého zosobnění Schuselky s obrazem Němce a zároveň frankfurtským hegemonismem, nerespektujícím československou identitu. Havlíček staví do protikladu nás (Čechy) a vás (Němce), jejich politickou hru, národní zájmy a zcela vypouští např. české Němce. Díky písňové podobě se mohla karikatura šířit mnohem snadněji než grafická verze. „Havlíček prostřednictvím své rýmované karikatury nejen zesměšnil Němce, nýbrž přenesl složitý národnostní konflikt do polohy jednoduché emotivní identifikace, jež je charakteristická pro většinu úspěšných karikatur.“⁸³ Karikatura se mezinárodně proslavila, pro německou veřejnost byla symbolem českého nacionalismu tehdejší doby a na její význam poukazuje zařazení do prestižní lipské kroniky evropských a světových událostí, shrnuje Jiří Štaif.

Politicky nejpřesnější, racionální a kultivovanou obhajobu zájmu o trvání Rakouského císařství a Českých zemí v něm, podal František Palacký. Zároveň však roku 1848 zachytil nově vznikající problém vyplývající ze sjednocování Německa: Češi nebudou už obklopeni přibližně stejně mocnými sousedy: Bavorskem, Saskem, polským, uherským a rakouskými zeměmi – ale budou konfrontováni s nesrovnatelně silnějšími mocnostmi, jako je obrovské Rusko nebo právě vznikající Německo. Tato bezpříkladná konstelace tak dle Palackého znemožnila reálnou samostatnost českého státu a od tohoto uvědomění se Češi začali počítat mezi malé národy a byli dle Křena donuceni artikulovat své zájmy na

⁸² Bělina, Pavel, Jiří Kaše, a Jan P. Kučera. *České země v evropských dějinách: díl třetí 1756-1918*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, str. 171.

⁸³ Křen, Jan, a Eva, editoři Broklová. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 39-40.

reformě Rakouska.⁸⁴ Palackého styl se ovšem nehodil do revoluční vřavy a česká publicistika sahala po osvědčených historizujících argumentech. Německé sliby kulturní národní autonomie, liberálních, občanských a demokratických svobod byly vnímán jen jako návnada k nalákání důvěřivých Slovanů do německé pasti. Byl připomínán osud Polabských Slovanů, kteří byli pod ušlechtilou záminkou šíření křesťanství vyhubeni. Německá demokratická strana označovala v reakci Čechy za zpátečníky, a spojence šlechty, církve a Habsburků. Na to reagovala Palackého teze o vrozené slovanské demokratičnosti, dle které revoluční Evropa znovuobjevovala demokratické ideály vlastní slovanskému pravěku, které zanikly s příchodem germánského feudalismu. Slovanskou svobodomyšlností argumentovala jak česká žurnalistiky, tak manifest Slovanského sjezdu. Německý stereotyp využívaly i jednotlivé české strany proti sobě. Radikální demokraté vytykali liberálům přílišnou smířlivost k vládě nahrávající německým snahám a žádala reformy proti německé šlechtě a poněmčenému měšťanstvu. Liberálové a konzervativci odmítali republikánské a demokratické myšlenky s poukazem na jejich německý původ. Demokratizace by vedla k zavedení sociální demokracie a tedy i odnárodnění a připojení k Německu – opět k tomu užili obrazu vyhubených důvěřivých Polabských Slovanů.⁸⁵

Revolučními událostmi byl vytvořen v podstatě definitivní stereotypní obraz, který se argumentačně udržel v celé 2. polovině 19. století. Ke změně zobrazení ještě došlo po pro Čechy překvapivé a bleskové porážce z roku 1866, kdy se ze směšné figurky Prusa stává hrabivý dobyvatel. V tu dobu českou politickou snahu o federalizaci a po roce 1867 alespoň o „české vyrovnání“ (fundamentální články) odsuzuje německý liberální procentralizační tisk jako vrozené slovanské zpátečnictví. Když se reálně rýsoval dualismus, ztratil rezervovanost i Palacký a psal o vrozené německé panovačnosti a polemizoval s autostereotypem Němců o nositelství kultury a civilizace⁸⁶. Křen doplňuje parafrázi Palackého, že nejnovější německý „vývoj nabývá hegemoniálního rázu, který vyústí ve válku, v níž převaha nepřátel ze Západu i Východu připraví Němcům porážku“⁸⁷. Podle Lowensteina však už v té době „ani v českém táboře nestál již

⁸⁴ Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 22.

⁸⁵ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jiončany: H&H, 1994, str. 103-5.

⁸⁶ Tamtéž, str. 106.

⁸⁷ Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 23.

v popředí boj za rovnoprávnost, nýbrž za *mocenské postavení* podle vzoru uherského. Zklamání, které přišlo po vypjatých nadějích, se zvrátilo ve vysoce emocionální národní agresi, která až teď pronikla i do širokých lidových vrstev.⁸⁸ V roce 1872 Palacký hořce konstatuje, že jeho největší chybou byla důvěra a vstřícnost vůči Němcům, jejichž nároky zmařily šanci na národní usmíření a připravily tak budoucnost na rozpad rakouské monarchie. Zároveň se po roce 1871 stává Prusko symbolem celého Německa a v českých očích i jeho agresivních snah. V karikatuře nahrazuje noční čepičku německého Michla pruská „piklhauba“⁸⁹. Militantismus a agrese ovládají českou karikaturu a využívají metafory pohlcení, žraní a přivtělení. Obavy z germanizace, přivtělení k mocnému a nadrozměrnému sousedu se objevují i v mapách, zdůrazňující sevření v německém moři.⁹⁰

V 70. letech se obnovila argumentace německým stereotypem v české vnitropolitické debatě, ovšem mezi staro- a mladočechy. Dle mladočechů zradili staročesi národ spojenectvím s historickou šlechtou a naopak staročesi požadovali národní jednotu proti „dědičnému nepříteli“. Podobně argumentovaly obě strany ve sporu liberálů a katolíků: liberálové v pobělohorské době viděli nenárodnost církve, která se prospěchářsky spojila s vítěznými Germány. Katolíci obviňovali předbělohorskou šlechtu, že podlehla politickému a kulturnímu vlivu německé reformace a dovedla tak národ ke katastrofě. A opět se opakovaly německé výtky, že Češi se věnují národnostním chimérám místo úsilí o politickou svobodu na které Češi reagovali argumentací o slovanské demokratičnosti a germánské panovačnosti.

V 2. polovině 19. století vychází nepřeborné množství spisů dokazujících odvěkou německou protislovanskou a protičeskou nenávisť. Obsahem se příliš neliší: výklad začíná popisem zlatého věku praslovanské demokracie a následnými brutálními a lstivými vpády Germánů. Obraz je doplněn i proticírkevně: Němci brali šíření náboženství jako záminku expanze, církev organizovala v 15. století křížácké výpravy proti husitům, v 17. století misionáři pálili české knihy. Výtky jdou i na účet králů, kteří zvali německé kolonisty, brali si německé princezny a spojovali se s německými císaři. A

⁸⁸ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 197.

⁸⁹ (Rak, "Obraz druhého" v české karikatuře 1848-1948 1997) str. 9.

⁹⁰ Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 26.

nezapomíná se i na šlechtu, která se s Němci spojovala sňatky, podléhala německé módě a ve svůj prospěch se spojovala s německým nepřítelem.

Na závěr si dovoluji citát z Rakovy knihy, který poměrně dobře vystihuje český heterostereotyp Němce jak v 19. století tak i v současnosti: „Od bojovníků starogermánských kmenů v kůžích a přilbách ozdobených volskými rohy, přes braniborské oddíly po bitvě na Moravském poli, německé křížáky za husitských válek, žoldnéře války třicetileté, vojáky Fridricha II., až po moderní dobu – Němec v českém národním vědomí vlastně mění jen svou uniformu.“⁹¹

2.1.4.2 Slovanští bratři

Josef Jungmann začínal přednášky informací, že jedna čtvrtina celého světa náleží Slovanům. Jak jsem psal výše, při malé sebejistotě se český národ zaštiťoval Slovanstvím, jeho početností a tudíž i důležitostí. Češi se nemusí cítit ztraceni a obklíčení germánským mořem, neboť patří ke Slovanckému národu, jež je z nejmocnějších v Evropě. Dle Hrocha se opět nejednalo o ojedinělý fenomén, podobně jako panslavismus využívaly „možnost opřít se morálně a případně i finančně o konstrukci širší sounáležitosti“⁹² i pangermanismus, skandinavismus či ugrofinismus. Spíše pozitivní vnímání Slovanů bylo ovlivněno neznalostí ireality, dle bodu 6) podkapitoly 1.2.1. Paradoxem je, že fikce jednotného slovanského národa nepochází z českého prostředí, dle Kořalky⁹³ byla již v polovině 18. století rozšířená mezi západoevropskými a německými učenými. Mezi nejznámější příklady je řazen Johann Gottfried Herder, dle kterého je jazyk základem národa – a dle rozpracování od Wilhelma von Humboldta, spoluvytváří i „ducha národů“. Dle Herdera byl charakter Slovanů typický „holubičí povahou“, ze které vyplývá i všelidské poslání nositele humanity.

Rozvíjení slovanské národní jednoty proti překonání národní skepse se rozvíjelo dvěma směry. Reálnější byla spolupráce Slovanů v rámci Rakouského císařství: Josef Dobrovský položil základ austorslavismu, dle kterého z vysokého počtu Slovanů v monarchii odvodil i význam ekonomický a vojenský, jemuž měla odpovídat i péče státu. Druhou linií byly mlhavé představy o slovanské národní jednotě a z ní totožnosti povahy a osudů minulých

⁹¹ Rak, Jiří. *Bývalí, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H, 1994, str. 107.

⁹² Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009, str. 273.

⁹³ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 34.

i budoucích – v praxi však podřízení zájmům ruským. Silné české rusofilství přelomu 18. a 19. století vychází i z faktu, že Ruská říše byla jediným samostatným slovanským státem a navíc se zásadním podílem na porážce Napoleona. Mezi nejznámější díla počátku obrození a snahy o zdůraznění slovanské vzájemnosti a rusofilství je Kollárova Slávy dcera, či Čelakovského Ohlas písní ruských (1829). Nastupující romantismus vedl až k směšným tezím, byly snahy dokázat, že Slované jsou nejstaršími obyvateli Evropy a dokonce celého území. Nejdále v tom zašel dle Raka⁹⁴ Kollár, který značně pochybně lingvisticky dokazoval slovanské obydlení např. v Itálii. Na jeho obhajobu je nutné uvést, že zároveň odmítal politické sjednocení Slovanů v jednom státě a odmítal vzpoury proti panovníkům za účelem sjednocení Slovanstva.⁹⁵ Mezi rusofily patřil i „objevitel“ Rukopisů „báťuška“ Václav Hanka, který byl sběratelem ruských řádů a vyznamenání. Rusofilské blouznění některých obrozenců by nemuselo mít význam, kdyby nediskreditovalo české hnutí u mezinárodní a obzvláště německé liberální společnosti. Panslavismus despotického Ruska byl chápán jako mocenský nástroj odporující demokratickým snahám liberální Evropy. Jako protiargument užívali Češi odkazu na vrozenou slovanskou mírumilovnost. Palackého pojetí slovanského pravěku bylo tedy zároveň obhajobou českých národních snah a jejich zařazením mezi současné progresivní trendy. Druhým způsobem obrany „bylo odmítání strašáka panslavismu jako německého výmyslu a zdůrazňování loajality a prorakouské orientace a slovanského hnutí.“⁹⁶ Zároveň v Čechách nezašla ani „nejpanslovanštější“ Jungmannova generace tak daleko jako někteří slovenští a slovinští osvícenci a romantici, jež ve svém etnickém prostředí viděli nejčistší ztělesnění všeobecného slovanství nebo pozůstatek slovanského pranároda. Samotný Jungmann sice doporučoval po vzoru jednotné němčiny zavést i „slovanštinu“, ovšem výzvy k přiblížení se k ruské řeči, vedly k tříletému policejnímu dohledu. Hlavně jeho celoživotní dílo, věnované ujasnění a modernizaci češtiny, směřovala k cíli opačnému – tedy k vytvoření České identity nezávislé na panslavismu.⁹⁷

K názorové diferenciaci došlo v letech 1830-1 během polského listopadového povstání. Zatímco starší Jungmannova generace ho vnímala jako bratrovražedný boj a důkaz

⁹⁴ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 118.

⁹⁵ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 36.

⁹⁶ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 120.

⁹⁷ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 35-6.

slovanské nesvornosti, mladší Máchova generace pomáhala polským emigrantům a vnímala povstání jako boj za svobodu. Obdiv ke Slovanstvu a Rusku vycházející z neznalosti zchladil Havlíčkův text *Slovan a Čech* (1846), ve kterém odmítl panslavismus, upozornil jak na rozpor rusko-polský, ale i polsko-ukrajinský a přidal se k austroslavistickému směru – jeho příkré odmítnutí nebylo dle Kořalky ihned a všeobecně přijato, přestalo být pochybováno o národně politické existenci samostatných Čechů⁹⁸. Ve 40. letech došlo dále k oslabení česko-slovenského vztahu Štúrovým definováním spisovné slovenštiny a tedy manifestem národní svébytnosti. Vliv měl i revoluční rok 1848, ve kterém prozíravě Palacký svolal Slovany jen z Rakouského císařství a podpořil tak austroslavistickou orientaci. Sjezd doprovázelo slovanské nadšení projevující se např. v oblékání se slovanskými doplňky.

Hlavní komponenty slovanského stereotypu vytvořené v 1. polovině 19. století žily v českém myšlení v podstatě beze změn do 1. světové války. Úspěchy českého hnutí byly vydávány za společnou záležitost všech Slovanů. Zklamání z Rakousko-Uherského vyrovnání vedlo českou politickou reprezentaci k pouti do Moskvy, kde se setkala „s problematickým ohlasem, kdežto v zemích habsburské monarchie a větší části Evropy vyvolal přímo pobouření.“⁹⁹ Navíc samotné ruské vládní kruhy se během celého 19. století jasně distancovaly od podpory západoslovanských národů, kterým vyčítali katolictví či západní liberalismus – pro Rusko byli skutečnými Slovany jen slované pravoslavní.¹⁰⁰ Postupně tak docházelo k stále většímu vědomí neobhajitelnosti skutečných poměrů v ruské říši a jejich neslučitelnosti se slovanskými demokratickými ideály. Stále živé emocionální vnímání slovanství proto s oblibou zdůrazňovalo rozdíl mezi mongolsko-germánským carismem a dobrosrdečným ruským národem. V 2. polovině 19. století se tak slovanské sympatie obracely především na Balkán a protiturecký boj tamějších Slovanů. Srbové, Bulhaři a Černohorci byli oslavováni v obrazech Jaroslava Čermáka a knihách Josefa Holečka. Obecná slovanská myšlenka ovšem už v té době ztratila společenskou odezvu a zanikala. Posledním pokusem o zpracování slovanské myšlenky tak byla Muchova *Slovanská epopej* (1911-1928).¹⁰¹

⁹⁸ Tamtéž, str. 37.

⁹⁹ Bělina, Pavel, Jiří Kaše, a Jan P. Kučera. *České země v evropských dějinách: díl třetí 1756-1918*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, str. 265.

¹⁰⁰ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 65.

¹⁰¹ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 124-5.

Kořalka zároveň shrnuje důvody neúspěchu českého liberálního austroslavismu: největší slabinou dle něj byla marná snaha prosadit své duchaplné koncepce proti politické realitě německé a maďarské revoluce na jedné straně, a na druhé straně proti vojenské moci rakouských konzervativních kruhů. V těchto podmínkách se nepovedlo uplatnit početní převahu rakouských Slovanů mocensko-politicky, také z důvodů nejednotnosti a neúdernosti – „zároveň ani rozhodující kruhy rakouského dvora neměly zájem na tom, aby podpořily potenciálně demokratická hnutí rakouských Slovanů.“¹⁰²

2.1.4.3 Doba Temna

Součástí vlastního autostereotypu je i národní martyrologie, tedy vzpomínání na porážky a útrapy – dle bodu 12) podkapitoly 1.2.1. Vzpomínky na ponížení bývají zároveň spojovány s „čestným vyrovnáním se“, čím získávají funkci podpory sebevědomí současníků, uklidňování se, sdílení utrpení předků a sebezpovzbuzení k posílení cti a vůle k pomstě národa¹⁰³ – v českém prostředí pak spíše „odčinění křivd“, jak o něm píše Lowenstein¹⁰⁴.

Bitva na Bílé hoře, která se odbyla roku 1620 asi během dvou hodin a rozhodla o neúspěchu českého povstání, se v národním povědomí stala obrovskou bitvou se zásadními důsledky. Přitom v 17. a většině 18. století byla slavena jako zázrak, díky kterému bylo poraženo kacířství a znovu se prosadilo katolictví. Ostatně právě boží přispění oslavovaly poutě na Bílou Horu, kterých se zpočátku účastnili i barokní vlastenci. Teprve počátkem 19. století vystřídal nacionalismus postavení náboženství a od té doby byl zdůrazňován nacionální výklad událostí. V době Josefa Jungmann byla považována Bílá Hora za počátek úpadku českého jazyka a literatury. „Jazykově a kulturně orientovaný mladý český nacionalismus především těžce nesl úřední zrovnoprávnění němčiny s češtinou, jak bylo stanoveno Obnoveným zřízením zemským, a od toho nařízení odvozoval následující jazykový úpadek a germanizaci.“¹⁰⁵ Navíc obrozenci obdivovali předbělohorskou dobu jako zlatý věk české literatury a jazyka.

¹⁰² Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 40.

¹⁰³ François, Etienne, a Hagen Schulze. „Das emotionale Fundament der Nationen.“ V *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*, autor: Monika Flacke (Hrsg.), 17-32. Berlin, München: Koehler & Amelang, 2001, str. 28.

¹⁰⁴ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997.

¹⁰⁵ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 130.

V době racionální liberální náboženské vlažnosti se jim vypjatá barokní literatura musela jevit jako důkaz náboženského tmářství a ztráty jazykového citu. A v době, kdy vlastenci oslavovali každé vydání česky psané knihy, musela být představa pálení českých knih tím největším zločinem. Vlnas a Hojda¹⁰⁶ si ještě všímají významu popravy 27 pánů, která dle nich tvoří vrchol Bělohorské legendy – přitom ho tvoří několik etap: zobrazováno bylo zajetí klidného vůdce povstání obklopeného plačícími ženami a dětmi, jež prosí o propuštění svých nejbližších Karla z Lichtenštejnu. Právě zobrazení „kravavého místodržícího“ Lichtenštejna bylo velmi důležité, neboť tento moravsko-rakouský šlechtic a konvertita se stal symbolem zrádce vlastní krve. Dalším oblíbeným zobrazením byly návštěvy jezuitů u povstalců, snažících se přesvědčit je ke konverzi. Podobně jako u samotné bitvy na Bílé Hoře, není ani poprava zobrazována přímo, ale s pomocí symbolů a odkazů jako jsou katovy nástroje, useknuté hlavy nebo obecně symboly smrti a rozkladu.

V 50. letech provedl první pokus o revizi výkladu konzervativce Václav Vladivoj Tomek, který odsoudil adoraci předbělohorské společnosti a vinu na porážce přisoudil jednoznačně šlechtickým vůdcům. Důsledky interpretoval Tomek zcela odlišně, když vítězství Habsburků označil za dobrodiní pro český národ, které ho uchránilo před anarchií a porobením podobným tomu Polskému. Navíc viděl pozitivně i rekatolizaci, která znovusjednotila dříve nábožensky rozdělené obyvatelstvo. Ač byl Tomek se svými názory osamocen, české povstání přestalo být vnímáno jako celonárodní záležitost (na rozdíl od husitství). Naopak byla poté vina dávána předbělohorské šlechtě, jejíž mravní a národnostní úpadek vedl ke katastrofě – zde se projevil již vžitý negativní stereotyp šlechty. Ač došlo k diferenciaci názoru na důvody Bělohorské porážky, v odsuzování důsledků byla česká historiografie jednotná. Personifikací pobělohorského útlaku se stali především jezuité, jež popisovala mladočeská publicistika 60. let takto: „Jezuité zavinili třicetiletou válku, prosazovali absolutismus a usilovali o neomezenou světovládu, shromažďovali obrovský majetek, nevybíravým způsobem likvidovali své protivníky atd., atd.“¹⁰⁷ Jedinou výjimku tvoří ve vlasteneckém vnímání Bohuslav Balbín, ne však pro své dílo vlastenecké, historické či vlastivědné – ale pro jeho obranu českého jazyka, jak ji vydal František Martin Pelcl. Balbín byl označován za „vlasteneckého jezuitu“ což odkazuje na princip „výjimky z pravidla“ bodu 11) v podkapitole 1.2.1. Je důležité uvést,

¹⁰⁶ Vlnas, Vít, a Zdeněk Hojda. „Tschechien: Gönnst einem jeden die Wahrheit.“ V *Mythen der Nationen. ein europäisches Panorama*, autor: Monika (Hrsg.) Flacke, 502-527. Berlin, München: Koehler & Amelang, 2001, str. 525.

¹⁰⁷ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 133.

že odsouzení se týkalo i umění tehdejší doby - baroko bylo taktéž hodnoceno z pohledu národního: jako vítězství protireformace a tudíž sloh nenárodní a nelidový. Zažitý název baroknímu období dalo Jiráskovo dílo s příznačným názvem *Temno* (1915). Jež ovšem bývá vykládáno vzhledem k vydání během první světové války, kdy se stalo prostředkem vyjádření odporu proti habsburské monarchii.

Důležitou dohru měla argumentace Bílou horou za první republiky, kdy v jejím jméně proběhla pozemková reforma. Dle Holého dokládá český kolektivismus, protože šlechtické rody, které povstaly tehdy proti Habsburkům, a byl jim odebrán majetek, lze těžko určit jako Čechy, když představa českého národa vznikala až v 19. století. „Politikům, stejně jako běžným občanům, šlo v reformě jediné o navrácení české půdy nespravedlivě nabyté Němci do českých rukou. Že tato půda nepatřila Čechům jako celku, ale měla původně individuální vlastníky, a že ji opět nabyli jako soukromý, dědičný majetek jednotliví zemědělci, nevzbuzovala pochybnosti.“¹⁰⁸ „Odčinění“ Bílé Hory tedy proběhlo interpretací 17. století, podle které vítězní němečtí cizinci ztrestali revoltující šlechtu ne jako jednotlivce, ale jako Čechy.

2.1.4.4 Habsburská monarchie

V 18. a na počátku 19. století nelze pochybovat o české loajalitě k monarchii. V době napoleonských válek i sedmileté války byla identifikace se státem a vymezení vůči nepříteli značné. Korunovace Ferdinanda Dobrotivého (1836) a jeho slib ústavy v revolučním roce 1848 jeho popularitu zásadně posílila. Ovšem následující metternichovsko-františkánský absolutismus ho značně oslabil. Rak ovšem vztah Čechů k monarchii označuje jako sňatek z rozumu bez pozitivních emocí, určený obavou postavení mezi Německem a Ruskem¹⁰⁹. Česká loajalita se ještě probudila roku 1866, ale výrok císaře, že jde o bratrovražedný boj Němců s Němci a odmítnutí vzniku dobrovolných českých sborů vedlo k oslabení české loajality. Následovaly pak jen další zklamání: dualismus, zmar „českého vyrovnání“, nesplněný slib české korunovace atd. V 2. polovině 19. století tak začal vznikat negativní stereotyp Habsburské monarchie jako jednoho z českých nepřátel a v tomto smyslu byly i reinterpretovány starší projevy

¹⁰⁸ Holý, Ladislav. *Malý český člověk, velký český národ*. Praha: SLON, 2001, str. 111.

¹⁰⁹ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 128.

loajality. V karikovaném obrazu ženská postava Austrie postupně nabývá odpudivých rysů a symboly monarchie se stávají i tupý byrokrat či neschopný vysoký důstojník.¹¹⁰

V 80. a 90. letech se již pokrokáři postavili do otevřeně protidynastické a protiříšské pozice, včetně proticísařských demonstrací. Kontrast k tomu tvořily loajální až servilní články v době císařských výročí a návštěv. František Josef I. díky délce své vlády i ranám osudu byl velmi oblíbeným. Celkově však převládalo naladění proti monarchii a dynastii. Proti Přemyslu Otakarovi II. byl stavěn zakladatel velkomocenského postavení Habsburků Rudolf I. Z paměti vymizel dřív oslavovaný boj Pražanů proti Švédům z roku 1648 (díky kterému je na erbu paže s mečem). Částečně byl tolerován Josef II. jako osvoboditel vesnického lidu a původce náboženské tolerance ukončující protireformační útlak – na druhé straně byl však odsuzován jako germanizátor.

2.1.4.4.1 Nevzniknuté Rakušanství

Pro pochopení národních stereotypů je dobré si ukázat, k čemu může vést jejich absence při formování národa. V Rakousku-Uhersku zvítězila identita jazyková (viz Příloha 1: karikatura neexistence rakušanství). Ovšem nemuselo tomu tak být – Kořalka pojmenovává 5 národotvorných tendencí: Rakušanství, Velkoněmectví, Slovanství, Bohemismus a Češství¹¹¹. Bedřich W. Loewenstein shrnuje, že k vytvoření novodobého Rakušanství bylo nutné, aby širší vrstvy spatřovaly v centrální moci garanta svých hodnot a zájmů. V modernizující společnosti už přestávala stačit konzervativní věrnost císaři (přes nepopíratelnou sílu osobnosti Františka Josefa), nestačila ani suchá josefínská etika byrokratické poslušnosti. V romantické a pozdější době bylo třeba apelů k fantazii, vzájemnosti, společně sdíleným hodnotám, ke společné národní kolektivní identitě. Podle Kořalky¹¹² se však josefinismus alespoň snažil o vytvoření *homo austriacus* zatímco František se v bojích proti revoluci vědomě vzdálil reformnímu směru a nedokázal tak reagovat na nové společenské síly, které byly na vzestupu. Navíc nebylo jasné, co je teritoriálně Rakousko (řešily se všechny možnosti od Dolních a Horních Rakous po veškeré země pod vládou Habsburků) a kdo tedy mají být Rakušané. Za těchto podmínek se v 1. polovině 20. st. objevily dvě tendence: *supraetnické* - odmítající národně politickou

¹¹⁰ Rak, Jiří. „Obraz druhého“ v české karikatuře 1848-1948.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejně obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 9-10. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 9.

¹¹¹ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 19.

¹¹² Tamtéž, str. 20-1.

aktivitu jednotlivých částí (vrcholu dosáhlo při mobilizaci během napoleonských válek) a *multinacionální* – které uznávalo jednotlivé národy a národnosti v prostoru mezi Německou, Ruskou a Osmanskou říší. Pro supraetnické starorakušanství bylo stejně jako pro mnohonárodní politické rakušanství typické, že byla v podstatě racionální, dovolávala se rozumu a ne emocí, vášni a nenávisť. Svým klidným uvažováním, zpočátku důrazem na konzervativní monarchistické principy nedokázaly konkurovat jiným vyhraněnějším národnostním ideologiím, široce využívajících emoce.

Často se odpovědnost za slabou celorakouskou politickou kulturu dává šoku z revoluce a neobsolutistickému podřízenství, které vede k nedostatku vlastní odpovědnosti a občanské samostatnosti¹¹³. Armáda, byrokracie, vídeňská společnost, značná část středních a vyšších měšťanských vrstev (zvláště německých) byla přesvědčena, že Rakouské postavení velmoci závisí na síle císařské autority (jak byl dle Kořalky přesvědčen i předchůdce mladého císaře František¹¹⁴). Stát prohrával boj s národními hnutími také proto, že nedával šanci širokým vrstvám se s ním identifikovat. Národní hnutí naproti tomu přebírala čím dál více atributů náhražkového náboženství. Osudový byl také postoj německých liberálů, kteří neusilovali dost o moderní rakouskou identitu, nýbrž rozvíjeli německý nacionalismus, který se místo k demokratizující se monarchii obracel k popruštěnému Německu. Chybná národní interpretace rakouské státní myšlenky jako „německé držby“ vznikla zřejmě z vystrašené obranné reakce na překvapivě rychlé a silné probuzení jiných národů. Tuto možnost propásli především vzdělaní němečtí liberálové: Ludwig v. Löhrer oponoval Palackého listu do Frankfurtu, psal: „Pouze německy smýšlející, německy jednající Rakousko zabrání vytvoření ruské univerzální monarchie,“¹¹⁵. Dle Jiřího Raka¹¹⁶ tehdy ještě byla možnost integrační cesty, s nástupem masového nacionalismu zosobněném německým politikem Wolfem, už bylo příliš pozdě jazyková (viz Příloha 2: Vídeň kleká před Wolfem).

Po rozehnutí Kroměřížského sněmu se vláda rozhodla místo dobré vůle národů použít osvědčené techniky: dynastii, katolictví, armádu, byrokracii, do jisté míry měla pomoci i

¹¹³ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 184.

¹¹⁴ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 21.

¹¹⁵ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 185.

¹¹⁶ Jiří Rak, v osobním rozhovoru s autorem, 24. 4. 2012.

dynamická industrializace, vídeňská kultura a věda jako přirozené centrum a „tavící kotel“. Kořalka dodává že v metternichovsko-františkánském systému mělo supraetnické rakušanství (v době revoluce mezi německými novinami, spolky apod. značně nepopulární) německý ráz: ve správě, školství armádě zároveň však bylo nepřátelské k liberálním a demokratickým snahám německého sjednocení. Metternich a publicisté pod jeho vlivem odmítali nešťastnou josefínskou germanizaci a byli „ochotni tolerovat a v omezené míře podporovat etnickou svébytnost Čechů v Čechách, ovšem za předpokladu, že české snahy zůstanou omezeny na oblast jazyka a literatury a neprojeví se v politické oblasti.“¹¹⁷ Německo-rakouské elity však těmito prostředky mohly stále méně ovládat rozvíjející se průmyslovou společnost. „Po zrušení oktrojované ústavy z března 1848 nebyly na úrovni krajů a zemí připuštěny ani poradní výbory; na úrovni okresů byla zrušena odluka justice a správy; byly zrušeny porotní soudy a zásada nesaditelnosti soudců.“¹¹⁸ Tím došlo k zásadnímu odcizení národů (a řekl bych hlavně obyvatel) od státu, který byl chápán jako ztělesnění vnější moci. „Návrat k zvláštnímu právně-administrativnímu postavení velkostatků nutně zklamal velkou část venkovského obyvatelstva.“¹¹⁹ Lowenstein hodnotí, že v popředí hnutí nestály v první řadě racionální hospodářské či sociální zájmy (šance na vzestup), ale spíše ideologické představy, vnášené elitami (národní inteligencí) v soutěži s jinými idejemi obyvatelstva. Kritéria výkonnosti a vlastnictví provázející občanskou emancipaci se příznačně dostala do pozadí proti jazykově-kulturnímu ohraničení a proti primárně ideologické snaze o národně uzavřenou ekonomiku. Přitom nelze zapomínat na skutečnost, že prosincová ústava (1867) umožnila i méně privilegovaným národnostem užívat „výhod právního státu, tržního hospodářství a občanské společnosti a zároveň legitimními prostředky protestovat proti stránkám méně výhodným.“¹²⁰ Dosažení Stremayerových jazykových nařízení (1880) a rozdělení univerzity o rok později na českou a německou lze považovat za pozitivní vývoj pro české hnutí. Kořalka vidí za jednu z hlavních slabin rakouské ideologie orientované na supraetnický stát skutečnost, že se s ní neztotožnily ani

¹¹⁷ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 22.

¹¹⁸ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 190.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 190.

¹²⁰ Bělina, Pavel, Jiří Kaše, a Jan P. Kučera. *České země v evropských dějinách: díl třetí 1756-1918*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006, str. 330.

rozhodující politické síly ve vedení stát a dodává: „Svou podstatou beznadějný boj proti sjednocení italského a německého národního státu stál Rakousko příliš mnoho sil a času, které pak scházely při budování moderního státního jádra z dědičných rakouských zemí, ze zemí Koruny české a Uher. Po prohraných válkách z let 1859 a 1866 a zvláště po rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867 byl návrat k myšlence supraetnické, ke všem národnostem spravedlivé monarchie už stěží možný. Přeměna uherské části říše v autonomní maďarský národní stát, udržující ostatní národnosti Uher v nerovnoprávném postavení, byla v zásadním rozporu s původním supraetnickým starorakouským.“¹²¹ Kromě rakušanství byl i bohemismus neúspěšnou identitou, které „obsahovaly v 19. století mnohem slabší emocionální náboj než velkoněmectví a češství, ale ve své době působily jako reálné politické síly spíše konzervativního zaměření, které v období velkých sociálních změn snažily zachovat některé významné hodnoty předmoderní epochy.“¹²² Kořalka dále pokračuje v argumentaci, kdy ve srovnání habsburských panovníků s francouzskými vytýká Habsburkům, že se nesoustředili na vytvoření národního státu, ztratili mnoho sil v boji proti zmiňovanému sjednocování Itálie a Německa a navíc se nedokázali prosadit proti stavovskému odporu v hlavních korunních zemích. Rakušanství tak nezískalo vyhraněnou politickou identitu a umožňovalo různorodý a často i protichůdný výklad, projevující se až do rozpadu monarchie ve střetech německého, supraetnického a mnohonárodnostního rakušanství. Dle mého je otázkou zdaleka nad rámec této práce, jakou podobu by případné rakušanství mělo – a zda by tato práce byla v případě úspěšného potlačení stavovského odporu a jednoznačného vymezení rakušanství psána česky. Od spekulací se však vrátíme k historii:

Dobře lze pozorovat ubývající asimilační síly německorakouského kulturního národa a posilování jednotlivých nacionalismů na příkladu rakouských židů, jak to dělá Lowenstein: V roce 1910 se tak z 1,3 milion hlásilo k německému obcovacímu jazyku jen čtvrtina, v Haliči se téměř všichni židé hlásili k polštině a v Čechách asi polovina k němčině a polovina k češtině.¹²³ Je paradox menšiny, který se projevil v karikatuře, že „...existenční otázka, zda asimilace do tábora českého nebo německého měšťanstva

¹²¹ Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996, str. 25-6.

¹²² Tamtéž, str. 64.

¹²³ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 188-9.

zajistí vlastní existenci, zprostředkuje také skutečnost, že židovské obyvatelstvo se stalo cílem posměchu z obou stran.“¹²⁴ zároveň poukazuje na emočnost nacionalismu a nemožnost identity rakušanství přežít právě bez emocí, s nimiž jsou spojeny i národními stereotypy.

¹²⁴ Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 26.

2.2 České stereotypy v 90. letech 19. století

Od 80. a 90. let se politika i nacionalismus staly masovými a právě 90. léta lze označit za vrchol česko-německých konfliktů: začaly rokem 1890 s pokusy o tzv. punktace, které měly řešit národnostní problém v Českých zemích dělením správy dle etnického principu. Což vedlo ke konfliktům, které kulminovaly Badeniho jazykovými nařízeními (1897), která se snažila zrovnoprávnit němčinu a češtinu.¹²⁵ Ač došlo ke štěpení národních stran na strany sociální a zájmové (Agrární strana, Sociálně demokratická atd) – všechny nadále využívaly národnostních stereotypů.

Široké lidové vrstvy se tehdy prostřednictvím masových politických hnutí stále výrazněji podílely na společenském dění. Vzestup neprivegovaných vrstev byl provázán s hospodářským a kulturním vzestupem, který vedl k požadavkům Čechů na dosažení rovnoprávnosti v rámci Rakousko-Uherska. Konec 80. let a následující dvacetiletí lze označit na „národní ekonomické obrození“, kdy konečně vznikly české elity, které mohly ve městech i regionech konkurovat do té doby dominantním politicko-ekonomickým elitám německým¹²⁶. Nepočtení intelektuálové byli schopni vytvořit kritický model češství, který udržoval vyrovnaný vztah k vlastnímu národu, Německé říši i k rakouským a českým Němcům. Jiný a agresivnější obraz panoval mezi širokými středními a nižšími vrstvami, které byly přesvědčeny, že jsou na cestě k vzestupu. Tato naděje, již pevně provázaná s národností se dostávala do silícího konfliktu s hospodářsky silnějšími vrstvami – českými Němci a židy. Jen Československá sociálnědemokratická strana dělnická, svým internacionalismem mírnila narůstající radikální nacionalismus a s ním provázaný antisemitismus. Ve všech ostatních stranách byl zakořeněn obraz znevýhodnění Čechů oproti Rakousko-Uherským Němcům, které kontrastovalo s rostoucím sebevědomím Čechů.¹²⁷

V této části práce jsou zdrojem hlavně reflexe politických časopisů, tedy hlásné trouby politických subjektů snažících se prosadit své zájmy a mobilizovat k tomu široké vrstvy.

¹²⁵ Beneš, Zdeněk, a Eduard Kubů. „Historische Wurzeln.“ V *Geschichte verstehen : die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848-1948*, autor: Zdeněk Beneš, Václav Kural a et al, 12-33. Prag: Gallery, 2002, str. 28.

¹²⁶ Beneš, Zdeněk, a Eduard Kubů. „Historische Wurzeln.“ V *Geschichte verstehen : die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848-1948*, autor: Zdeněk Beneš, Václav Kural a et al, 12-33. Prag: Gallery, 2002, str. 28-30.

¹²⁷ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000.

Je proto nutné mít na paměti, že při studiu nevycházíme z nestranného zrcadla společnosti, ale spíš médiích snažících se formovat společenské názory.

2.2.1 Karikatura

V této části práce budu využívat jako zdroje i karikatur, které jsou podobně jako stereotypy zjednodušením reality. Zobrazují především, jak v korunních zemích „...žili vedle sebe Češi, Němci a jiné národnosti v láskyplně nenávislném objetí a žárlivém obdivu.“¹²⁸ Pro historické zkoumání je podstatné, „že karikaturám jako historický pramen v zásadě schopnost tematizovat, pojmenovávat a vyostřovat společenskou skutečnost.“¹²⁹ Karikatura sociální skutečnost jak předepisuje, tak dokresluje. Člověk se z karikatury dozví tendenční interpretaci již známé události, ovšem umožní uvolnit potlačované přání, které se vybijí v úsměvu, smíchu – prostě emotivní a neracionální reakci. „Smích působí jako emoce souhlasu s karikaturistou. Může však být nejen výrazem souhlasu, katarze, ulehčení, ale též známkou lidské škodolibosti.“¹³⁰ Karikatury lze vnímat jako sny publika, jsou argumentativně těžko odůvodnitelné, naopak apelují na základní kolektivní emoce skupiny. Zásadním tématem 19. století byl vznik národních států, ke které vedla složitá cesta homogenizace rozdílných stavovských a regionálních kultur s cílem sjednocení pod národními cíly. Využívány byly mocné disciplinární instituce školy a armády, „na druhé straně pracovali velice zřetelně s mechanismem kolektivní emocionální identifikace“¹³¹. Národní etablizace zapříčinila, „že každý národ musel odůvodnit a prezentovat svůj vlastní obraz jak z historického tak i politického a kulturního hlediska. K tomu nedocházelo pouze směrem dovnitř, nýbrž i směrem navenek, tím, že se každý národ izoloval do sebe a ohraničoval se od „těch druhých“.“¹³² Homogenizace „své“ skupiny vyžadovala jasné obrazy jak sebe sama, tak i „jiných“ – přičemž obrazy nepřátel vznikaly mnohem snadněji. V českém prostředí se tak přestalo

¹²⁸ Becher, Peter, a Jozo Džambo. „Předmluva.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 7-8. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997. Str. 7.

¹²⁹ Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, str. 33.

¹³⁰ Tamtéž, str. 33.

¹³¹ Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 24.

¹³² Džambo, Jozo. „Slované - německé a rakouské zkreslené obrazy.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 45-56. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 45.

po roce 1848 užívat označení „Böhmen“ ve prospěch národní identifikace na Němce či Čechy.

Karikatura je užitkovým uměním a jako užitkový předmět má omezenou dobu života funkce. Provázanost s denním politickým děním zastarává rychle jako noviny samy. Existují i karikatury delšího trvání, které nejen interpretují daný politický okamžik, ale znázorňují hlubší náhledy a postoje ve formě stereotypů – mezi ně patří personifikace jako je Michl či byl Vašek. Zároveň od novověku využívají karikatury alegorie, jejíž smysl se naplňuje popisem, předpokládá schopnost čtení a tudíž je hlavně projevem měšťáckým. Tím pádem se karikatura zabývá překonáváním měšťáckých obav, neuróz fantazií moci i traumat. Po roce 1848 tak je v karikatuře mnohem častěji vyobrazován motiv potrestání. Jako část obranného mechanismu a symptom sociální neurózy se dají označit karikatury o německé kulturní nadřazenosti nad údajnou českou zaostalostí, kontroverze, který vyvolala od konce 19. století závod mezi německými a českými měšťany na vysokém kulturním poli: v literatuře, divadle, muzeích, vědě. Němci mohli navazovat na kulturní tradici horních vrstev z dob 18. století za Marie Terezie a Josefa II. ve většině českých měst. Češi tak více než století strávili popíráním kulturní nadřazenosti a to jak ponižováním a zesměšňováním druhé strany, tak i vlastní prezentací - výstavami. Úspěšná prezentace vedla k tomu „že německy mluvící, zejména vídeňští karikaturisté, museli vykonstruovat sociální distanci tam, kde již ve skutečnosti neexistovala.“¹³³ Zatímco němci se snažili zdůrazněním cizorodosti u „jiných“ udržet národní ohraničení a sociální odstup, tak sociální ohraničení českých karikatur se snažilo zaručit udržení vlastní národní identity. Češi tak byli zobrazováni jako rámusící násilná chátra, jako toulavý muzikanti, podomní obchodníci či žebráci - aby byl posílen odstup německých měšťanů od českého „plebsu“. Zároveň je nutné dodat, že ve Vídni byl pochopitelný vznik stereotypu o nižším společenském postavení, neboť značnou část služebnictva tvořili Češi: domácí personál, kuchařky, kojné, sluhy. Vídeňané navíc nerozlišovali moc různé kramáře: chorvatské a bosenské podomní obchodníky, slovenské dráteníky či pastičkáře.¹³⁴ Dalším prvkem obav z „václavských vší“ byla obava z demografického vývoje se zřetelným přírůstkem českého obyvatelstva koncem 19. století. Podobně byly degradovány státní symboly (kterých se čeští Němci vzdali roku 1848 viz výše) –

¹³³ Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejně obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 25.

¹³⁴ Džambo, Jozo. „Slované - německé a rakouské zkraslené obrazy.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejně obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 45-56. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 47.

z českého lva byla prašivá kočka, ze svatováclavské koruny trojnohý kbelík s lepem. Přitom v „české ideologii státního práva 19. století platila česká koruna za téměř nedotknutelnou svátost národního sebeurčení.“¹³⁵

Protože zobrazení konkrétních osobností se rozšířilo až s fotografií, využívala karikatura ustálených obrazů. Asi od 30. let 19. století docházelo ke zhuštění obrazu „druhých“ na specifický typ, se svojí fyziognomií, opakujícími se prvky oblečení a pokrývek hlavy. Tak dochází ke zformování obrazu Michla, českého Václava/Vaška nebo státní postavy Austrie. Ve smyslu bodu 1) podkapitoly 1.2.1 dochází ke zevšeobecnění regionálního prvku na státní úroveň: český Vašek tak obléká kroj a polokulovitý selský klobouk s úzkou krepou - tzv. vydrovku typickou původně pro Plzeňsko a Prácheňsko¹³⁶.

Jak napovídá katalog výstavy „Stejně obrazy, stejná slova“ využívaly obě strany národnostního sporu podobná gesta: rozšklebené huby, tlustá břicha a do krajnosti exponovaná gesta. Z obou pohledů docházelo k redukci na karikaturu při silném rozhořčení a pocitu ohrožení (viz snadnější vznik stereotypů v nebezpečí z teoretické kapitoly). Příkladem jsou obstrukční krize či jednání o jazyková nařízení, ve kterých protivník „vždy vystupuje v podobě agresora, využívajícího lstivé a nečestné prostředky.“¹³⁷

Lowenstein vyvozuje, že české národní hnutí se nevyvinulo z racionálních sociálních potřeb jeho hlavních nositelů: právní jistoty, možnosti vzestupu, rovnosti šancí či přístupu ke kultuře. Nýbrž hlavním podnětem byl národní stát, na který jednotlivá hnutí odpovídala stupňující se soutěží a postupně přeměněným v boj zneprátelených dvojčat, které od sebe přebíraly hodnotové představy, symbolické formy a ideje, ale obrátili je proti sobě.¹³⁸ Lenk píše: „Češi a Němci bojují srovnatelnými metodami, příbuznými polemikami a na stejných polích činnosti o nadvládu v měšťanské společnosti českých

¹³⁵ Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejně obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 26.

¹³⁶ „Kroje“, Czech.cz, <http://www.czech.cz/cz/Objevte-CR/Zivotni-styl-v-CR/Tradice/Kroje>.

¹³⁷ (Rak, "Obraz druhého" v české karikatuře 1848-1948 1997) str. 9.

¹³⁸ Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997, str. 198.

zemí.“¹³⁹ Při bližším pohledu však rozpoznáme asymetrii platnou do dneška. Pro pražské listy je národnostní otázka českých zemí ten nejdůležitější národní problém. Z pohledu Vídně, více však Mnichova či Berlína se jedná o jedno z mnoha podobných témat. Vliv má i zmiňovaný sociální odstup, vídeňské humoristické Figaro se vyznačuje paternalistickým humorem vyšší třídy. Zatímco z české strany se bojuje proti německé nadvládě a útlaku: „Tyto karikatury soudí protivníka, provádějí exemplárně exekuci, figury se zdají být šmahem ošklivé, zřídka komické, to všechno jsou rysy, které jsou typické pro humor „namířený nahoru“¹⁴⁰.

¹³⁹ Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejně obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 27.

¹⁴⁰ Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejně obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 27.

2.2.2 Mladočeši: protirakouský a protiněmecký stereotyp

Mladočeská strana (Národní strana svobodomyšlná) vystřídala Staročechy díky rezolutnímu odmítnutí tzv. vídeňských punktací. Ty byly považovány za možný počátek rozdělení země. Mladočeská propaganda vykládala punktace jako snahu Taffeho vlády o usmíření s nadprávními Němci v době posilování závislosti na Německé říši. Při sporu o punktace bylo vyčítáno Staročechům, že jednání probíhalo za zavřenými dveřmi a jen s vybranými reprezentanty a nebylo předloženo na českém sněmu. Čechům vadilo dělení na německy hovořící území a dvojjazyčný zbytek a požadovali rozdělení území na německy, česky a smíšeně mluvící.¹⁴¹ Rakousko bylo vnímáno jako dědic jedinečného poslání Českého království ve střední Evropě: jakési odvěké hráze proti germánskému nebezpečí. „... což jiného je historie naše než věčný boj s Němci, jaký jiná byl dějinný úkol náš, než slovanskou hrudí svou odrážet příboj germánský na svět slovanský? A jaký byl po staletí úkol Německva? V kulturním vývoji nás zdržovat, národně nás otravovat a politicky a hospodářsky ubíjet. Dnes jako před tisíci lety.“¹⁴²

Vlnu nevole vyvolávaly i údajné výroky vrcholných staročeských politiků, např. poslance F. L. Riegra o přirozeně privilegovaném postavení němčiny v českém prostředí. V kontrastu k stereotypu necitlivých centralizačních reprezentantů německé delegace se upevňoval český autostereotyp: bytostně smířlivých, usilujících o ukončení odvěkého česko-německého zápasu na základě spravedlivého vyrovnání s Němci. Do kontrastu s tzv. *německou kulturní misí* byl kladen tzv. *státotvorný charakter* Čechů: ti prý vybudovali české království a Němci v něm byli vnímáni jako „závistivá menšina neschopná vzdát se privilegií“¹⁴³. Další vlnu kritiky vyvolala informace, že se jedná pouze o Čechách – bez Moravy a Slezska, což posílilo obraz tragického a jedinečného osudu národa, jemuž kvůli cizím vlivům (včetně domácích zaslepenců a přímo zrádců) není umožněno vyvíjet se přirozenou klidnou cestou. Nejoblíbenější obraz mladočeské agitace, který korespondoval plně s veřejným míněním, se stal obraz odvržených Čechů, vůči monarchii přitom příkladně loajálních. V kontrastu s ústupky vlády nacionálně důsledným, panovačným a agresivním Němcům – kteří byli potencionálními škůdci

¹⁴¹ Jiří Rak, v osobním rozhovoru s autorem, 24. 4. 2012.

¹⁴² Národní listy 39, 1899, č. 269 z 28. 9., s. 1. in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 9.

¹⁴³ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 10.

Rakouska (Prušáky). Další autostereotyp se projevil během příprav k založení české akademie: Češi měli být dle Národních listů z roku 1890 bytostně důmyslní, pilní, zapálení pro pokrok a vzdělanost. Dalším argumentem byla hospodářská potence českého národa, údajně vydržujícího celé Rakousko.¹⁴⁴

Další stereotyp, který mladočeši využili ve volebním zápase, byl obraz Rakousko-Uherska jako „dezorientovaného, nepevného, nesolidního, bezzásadového a liknavého státu, jehož poměry snesou srovnání pouze s tureckými (motiv Turecka, symbolu destabilizovaného policejního státu, užívali ovšem také realisté a sociální demokraté)“¹⁴⁵. Čechy prezentovali mladočeši jako vyspělý národ, s tradicí státu i energií k národnostnímu boji, jako Rakušany z vlastní vůle – do budoucna však udržitelné jen zrovnoprávněním Slovanů a národností v Rakousku.

Jako největší nepřátele byli označováni Němci (Prušáci), kterým nadržovala krátkozraká vláda – podporující tak velkoněmckou ideologii a Berlín.

Dobrou ilustrací je mladočeská anekdota z Humoristických listů ze 17. 2. 1899:

Jako v tom dětském říkání

Vařila Vídeň kašičku

na shovívavém rendlíčku;

Němcům dala, Vlachům dala,

*Čechům – zakroutila hlavičku!*¹⁴⁶

Český národ se po Jubilejní výstavě definitivně zbavil pochybností o schopnosti samostatné existence. Češi hledali své místo v Evropě skrze úpravu svého postavení v rakousko-uherské monarchii, což bylo poprvé vstřícně reflektováno Badeniho vládou. Vnitřní napětí českého politického života dosahovalo dle Soukupové vrcholu: „akt faktického uznání Čechů jako státotvorného národa provázela na české straně netrpělivost, kritika pomalosti vládního kabinetu, jeho taktizující kličkování, na německé

¹⁴⁴ Národní listy 30, 1890, č. 24 z 25. 1., s. 1. in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 11.

¹⁴⁵ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 13-4.

¹⁴⁶ *Humoristické listy*, 7. 4. 1899, roč. 41, č. 14, str. 3. z <http://kramerus.vkol.cz/> in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 39.

straně panoval strach z narůstajícího českého vlivu, který jen zřídka vedl k nacionálním ústupkům.¹⁴⁷ Mladočeská propaganda znovu aktivizovala obraz utlačovaného češství a nadprávného němectví – velmi oblíbený byl příklad nedostatečně zajištěných českých škol (předpokladu budoucnosti národa) oproti německým. Došlo k posílení tlaku na národní jednotu – tedy boj proti podporovatelům národních protivníků (Němcům, židům). V 2. polovině 90. let 19. století se tím mysleli hlavně sociální demokraté. Za zradu byly považováno jejich protistátoprávní prohlášení, které vyšlo v roce 1897, stejně jako postoj k vládním jazykovým nařízením, která zaváděla němčinu do vnitřní administrativy. Zároveň se dělnické vrstvy snažilo získat i radikální křídlo mladočechů, které proto zdůrazňovalo propojení emancipace národní a sociální. Poměry dělníků se prý neměly zlepšit, dokud nám vládnou cizinci a svoboda „pláče na Bílé Hoře“. Mobilizačním prvkem konzervativnějšího křídla byl boj dělníků proti cizáckému kapitálu. Je vidět, že oba proudy se snažily podřídit dělnické hnutí národní politice a nepřenechat ho socdem (o které pojednává další podkapitola).¹⁴⁸

Atributy soudobého češství: ostře protiněmecký stereotyp Němců snažících se násilně asimilovat Slováky, šovinistech neschopných přijmout rovnoprávnost, bratrství a svobodu a přitom usilujících o nadvládu. A protirakouský stereotyp od nepaměti slepé vídeňské vlády, neochotné chránit své věrné Slováky, která je navíc pod heslem jednotnosti říše germanizující, což jde proti vlastnímu duchu Rakouska. Tyto názory se ozývaly i v dalších dvou letech, kdy se strana podílela na vládě. Naopak došlo k posílení stereotypu o českých Němcích jako falešných Rakušanech, ve skutečnost ovšem velkoněmeckých Prušácích. Napětí bylo ještě víc posíleno německou obstrukcí v parlamentu, v mladočeské terminologii „německožidovská tyranie dědiců vítězů bitvy na Bílé hoře“¹⁴⁹.

K vyostření česko-německých vztahů došlo v roce sporů o Badeniho jazyková nařízení (1897). Obecně o politické krizi tohoto roku viz Příloha č. 3: Pohlednice z Badeniho roku. Zastřelení českého filozofa Františka Linhartu německým studentem Kalem Biberlem – posílilo v českém myšlení obraz šovinistického buršáka. Německý vysokoškolský student – naděje němectví, byl zobrazován v podobě násilníka, hospodského rváče a povaleče, sociálně lépe zajištěného a navíc podporovaného německými učiteli. Zobrazení hloupého

¹⁴⁷ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 20.

¹⁴⁸ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 93-4.

¹⁴⁹ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 26.

a směšného burše, využilo symbolu jizev, náplastí na obličejí a nakrátko ostříhaných vlasů¹⁵⁰ - viz Příloha č.4 Buršáci. „Častým cílem českých útoků v Praze byly vedle výkladních skříní německých obchodů němečtí studenti, organizovaní v buršáckých spolcích, neboť jejich vystupování s tradičními odznaky, čepicemi a šerpami, Češi pocítovali jako provokaci. Na úřední zákaz nošení čepic cerevisek s barvami studentských spolků, buršenshaftů, odpověděli němečtí vysokoškoláci stávkou (XIV) a požadavkem na přenesení vysokých škol z Prahy do německého sídelního území v pohraničí.“¹⁵¹ Mladočeská karikatura pak zdůrazňovala kontrast použitím protipólu v představě budoucího obrazu své budoucnosti – českého studenta: nacionálně uvědomělého, houževnatého, živořícího ovšem střídmého.

2.2.2.3 Heterostereotyp Vídně

Dalším důležitým prvkem byl stereotyp Vídně. Ta byla považována za české peníze rychle narostlé velkoměsto, město příjemné a milé – ale povrchní, které nikdy nebylo duchovním střediskem. Vídeň byla považována za nepřírozené cizí centrum, nepřátelské vůči neslovanům, kam přitékají z celé monarchie peníze, aby posílily německý centralismus. Na protičeský kurz Vídeňské radnice v době bojů o Badneihovo jazyková nařízení (1897) reagovaly Národní listy obrazem blahodárnosti slovanských přistěhovalců: „Tím, čím Vídeň té doby, je nestala se ani z deseti procent zásluhou vlastní, nýbrž za pomoci těch, kteří ze všech stran odedávna hrnuli se do tohoto geograficky znamenitě položeného města... Jděte, kam chcete, všude samá slovanská tvář... germánských typů ve Vídni vlastně ani nenajdete. Sličná ženská tvář je Slovanka nebo – Židovka. Hezkých Němkyň zde není...“¹⁵² Nezájem o Vídeň provázel zvýšený zájem o Prahu jako centrum národního života. Mladočeši s malým opožděním za německými nacionály otevřeně znovu artikulovali přání etnicky čisté Prahy i celých Čech. Soukupová osobně v tomto bodě nesouhlasí s úvahami českých badatelů o neagresivním rázu českého nacionalismu.¹⁵³

¹⁵⁰ Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejně obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997, str. 26.

¹⁵¹ (Mikušek 1997) str. 98.

¹⁵² Národní listy 37, 1897, č. 291 z 20. 10., s.1, Proti vídeňským Čechům in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 24.

¹⁵³ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 28.

Pocit odcizení u Čechů posílil na jaře 1899 Thunův kabinet, když se pokusil o obnovení česko-německých jednání. Thun nevystoupil na českém zemském sněmu brzděném německou obstrukcí – tím podpořil dojem, že mu na Česích vůbec nezáleží. Do čela se dostala představa o nezájmu o státotvornou nad-národnost a o stupňovaném úsilí Němců o dělení Čech. Maximálně byla stupňována psychóza z tradičního nepřítele – Německé říše: mocného souseda, bohatého strýčka rakouských Němců, který již v minulosti zničil rozsáhlou vzdělanostně i politicky mocnou římskou říši. A zároveň zdůrazňováno ohrožení Čechů jako nejzápadnější a tudíž nejohroženější slovanské tvrze. Navíc se mladočeši připojili kvlně antisemitismu, v souvislosti s vydáním Masarykovy brožury *Nutnos revidovat proces polenský*. Masarykovi byla vyčítána snaha o vlastní propagaci, úplatnost a zpochybňování českých hodnot. Základním motivem útoků ovšem bylo Masarykovo kritické národní myšlení, které si získalo u nastupující generace inteligence nesmírnou popularitu. Rivalita mezi mladočechy a realisty dosáhla dle Soukupové vrcholu. Dobrou ilustrací mladočeského humoru kolem dreyfusiády a hilsneriády je říkačka:

Do Polné:

Lehké záhad řešení:

*skoba je vždy k věšení!*¹⁵⁴

2.2.3 Realisté: kritické češství

V 2. polovině 80. let a v 90. letech 19. století docházelo k hodnotovým změnám v české společnosti. Myšlenková revoluce spjatá s mladou českou univerzitou byla také generačním konfliktem. Ač se nastupující generace snažila ostře vymezit vůči té předcházející, nevědomě přebírala některé zažitě myšlenkové konstrukty včetně stereotypů. Realismus byl původně vědecký a literární směr, často vysvětlován jako svědomitá práce. Na sklonku roku 1890 vstoupili představitelé realistů do politiky – nejznámější postavou byl výše zmiňovaný T. G. Masaryk. Po komplikovaných jednáních se rozhodli spojit své politické ambice s mohutnějšími mladočechy, ovšem spojení vydrželo jen do roku 1895. Také v politicko-společenské oblasti uplatňovali princip kritiky: jenom důkladná znalost a nesmlouvavá analýza může oddělit dobré od špatného. Proces „oddělování“ byl provázen bolestným odhalováním chyb, což vyvolávalo

¹⁵⁴ Humoristické listy 41, 1899, č. 25 z 16.6., s. 3. in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 40.

intenzivní reakce. Zároveň však kritika neměla být účelem, ale prostředkem ke zlepšení: „pocitivá kritika je polovicí pozitivní práce“¹⁵⁵ psal Čas.

2.2.3.1 Český a Rakouský stereotyp

Jakožto uvědomělí Češi, řešili realisté především vztah k Rakousku. Jejich základní teze ovšem vycházely ze zažitého českého pocitu rozporu mezi nezastupitelným významem českého národa pro monarchii, českou obětavostí, láskou k státu - a okázalým přehlížením českých zemí Vídní. Poměr rakouského státu (Vídně, koruny) k Čechům byl vnímán jako „poměr nespravedlivé macechy viditelně upřednostňující, hýčkáající, rozmazlující vlastní děti (rakouské Němce)“¹⁵⁶. Tento rozpor násobilo přesvědčení o vysokých českých kvalitách, v českém autostereotypu se Češi vnímali jako jeden z nejpokročilejších a nejvzdělanějších národů v Rakousku. V Čase zazněly tyto argumenty: „Jsme v říši této věrný národ, my zbudovali ji, my dali jí základ a bez českých peněz a českých vojáků říše ta nikdy by nebyla veleříší,“¹⁵⁷

Monarchii považovali přitom realisté za životaschopný útvar, zcela logicky narostlý, stát, který může být díky spravedlivé kritice moudře společensky uspořádán, respektive reformován v národnostní federaci. Palackého idea mnohonárodnostní monarchie naprosto rovnoprávných národů, kterou prezentoval Rieger, se zdála být na počátku 90. let realistům uskutečnitelná. Představa o užitečnosti monarchie byla provázena statistickými daty, která poukazovala na to, že slovanské národy budou s rostoucím populačním podílem určovat dění v rakouském státu. Realisté si přitom byli jistí, že za hledače rovnoprávného postavení národů v monarchii si historie vyvolila český národ – odstrkovaný, všestranně vyspělý a přitom humánní, jediný svobodomyšlný národ v monarchii, národ nejvíce toužící po míru, jak prohlásil Masaryk roku 1892¹⁵⁸. Češství a demokracie v realistickém myšlení přirozeně splývaly. Zatímco obdivování národně uvědomělí Maďaři vydobyli své postavení v monarchii odbojem, Češi ho měli získat demokraticky – neutuchající drobnou prací.

¹⁵⁵ Čas 7, 1893, č1 ze 7.1., s. 2 in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 43.

¹⁵⁶ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 44.

¹⁵⁷ Josef Kaizl, Čas 6, 1892, č. 35 z 27. 8., s. 547 in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 45.

¹⁵⁸ Výrok ze sjezdu zaznamenán v Času 6, 1892, č. 24, z 11. 6. in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 47.

Svůj historický úkol mohli Češi splnit jen za předpokladu posilování vlastní identity – tak došlo k odmítnutí krajních úvah tehdejší doby o tzv. přenárodnění se: „My k otázce: Rusy nebo Němci odpovídáme Čechy!“¹⁵⁹ Tato myšlenková tříbení dovedla realisty ke konstruktivnímu českému specifickému domnělé myšlenkové svébytnosti kontrastující s kulturní závislostí rakouských Němců na říšských Němcích. Vedle obrazu macešského státu se objevoval obraz mocné a spravedlivé koruny. Velmi žárlivě střežili Češi symbolické projevy císařské rodiny k českým zemím. Spíše než loajalita stála za tímto jevem rivalita česko-německá. Češi i Němci jako na vahách ověřovali dle návštěv, projevů atd. účinky své národnostní politiky a postavení v monarchii. I realisté používali k podpoře české ctižádosti autostereotyp niterného českého rakušanství v kontrastu k prospěchářským rakouským Němcům.

2.2.3.3 Heterostereotyp Vídně

K dobově nejoblíbenějším a nejčastějším českým stereotypům protiklad šťastné Vídně, ke které byla vláda peněžně štedrá - k nešťastné příčinlivé Popelce, Praze, která nemá ani na chleba. Obecně měli Češi pocit, že finančně jsou zvýhodňováni Němci – viz Příloha č. 6 Finanční národopisné zvláštnosti. Čeští vlastenci si například všímali pochval o kráse města při císařské návštěvě a znovu ta slova vytahovali, když se měly rozdělovat peníze Vídně a Praze. Zásadní vliv na obraz Vídně měl i Machar v ní žijící, který ovšem byl radikálně protirakouský – ten psal o povrchní valčíkové Vídně a přemýšlivé hluboké Praze, dle Jiřího Raka ovšem bylo i z jeho dopisů cítit, že příjemněji se dá žít právě ve Vídně.¹⁶⁰ S opakovanými vládními pokusy prosadit punktace v první polovině 90. let. 19. století došlo zásluhou mladočechů a realistů k zhoršení obrazu Vídně. Ta se stala svou centralistickou setrvačností a vůlí rozmělnit českou energii na samozvaným centrem rakouské politiky a synonymem českého nepřítel¹⁶¹. Realisté označili za nové středisko české politiky Prahu. Vídeň byla zobrazována jako cizí, nepřátelská, zpátečnická – zároveň i malicherná a bezbarvá. Odmítání státního poručnictví a neochota „sklánět šíji a sloužit“, posílená úspěchy českých národních podniků, vlastně připravovala půdu pro budoucí proměnu českého vztahu k vlastnímu státu.

¹⁵⁹ Čas 7, 1893, č.8. z 25. 2., s. 114 in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 47.

¹⁶⁰ Jiří Rak, v osobním rozhovoru s autorem, 24. 4. 2012.

¹⁶¹ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 49.

2.2.3.4 Heterostereotyp rakouských Němců

Součástí postojů vůči rakouskému státu byl i obraz privilegovaných tzv. *dětí Vídně* - rakouských Němců, zajištěných sousední Německou říší, kteří jsou jen ukrojovateli práv druhých národů. V tomto obrazu nebyl Němcům nic tak vzdáleného jako představa národnostního smíru – jako příklad sloužily útrapy české menšiny v německém pohraničí. Realisté označili Němce za povýšené a ve všech oblastech společenského i politického života za panovačné. Německý triumf, který by nevycházel z českého ponížení, prý byl pro ně nepředstavitelný. Přitom dle realistů dát Čechům neznamenalo obrát Němce, autonomii realisté spojovali s oboustranně přijatelnou dohodou. Ovšem za rozkolísání monarchie by považovali posílení Německých nároků tam, kde už jsou privilegováni – typickým příkladem byla oblast německého jazyka a školství. Realisté jednoznačně odmítali němčinu jako státní řeč: „Na němčině a vůbec na žádné řeči Rakousko není zbudováno, ani pouhou řečí neobstojí,“ psal Čas roku 1890¹⁶²

Kritika německé nadřazenosti nebyla ničím novým – nový byl požadavek vědecké reflexe nepřiznaného německého vlivu na Čechy, jen tak se, dle realistů, mohlo češství odříznout od německých impulsů a za pomoci slovanství se naučit rozvíjet samo sebe. Zároveň s touto kritikou byli Němci zobrazováni jako vzor vhodný k následování, především ve schopnostech, které realisté považovali u Čechů za nedostatečné: nacionální důslednost, činorodost, vytrvalou drobnou práci, péči o vědu a především o svůj jazyk, který byl považován za hlavní atribut národa.

Realistická kritika národností politiky monarchie vyhrotila společně s mladočechy obraz české a moravské aristokracie. Když se vedoucí představitelé šlechty nepostavili proti snaze Taaffovy vlády přimět opět zemský sněm k projednání punktací v roce 1893, nastal pro realisty zlom, který zacelila až účast aristokracie na Národopisné výstavě o dva roky později. Tehdejší konstrukt národa podtrhoval české plebejství. Masaryk roku 1892 prohlásil: „My jsme národem bez šlechty, národem dělnickým, národem pracovníků,“¹⁶³. Místo šlechty se realisté začali obracet k sociálnědemokratickému dělnictví, jehož stoupající vliv považovali za jeden z nejdůležitějších rysů své doby. Navíc ho sledovali v celoevropském měřítku se zřetel na stav v Německu a Rakousku. Toto vnímání realistů kontrastovalo s měšťáckým strachem z drancování lůzy. Realisté naopak

¹⁶² Čas 4, 1890, č. 2 z 11. 1., s.115, Pěšky jako vozem in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 50.

¹⁶³ Čas 6, 1892, č. 24 z 11. 6., s. 371 in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 54.

dokázali propojit nároky dělnictva s nároky na demokratizaci a vytvořit z nich pro Čechy politicky prospěšnou synergii.

2.2.4 Sociální demokracie – internacionalismus a češství

Od 70. let byly Země koruny české domovem sociálnědemokratické ideologie a došlo k politické tematizaci selhávání sociální strategie vládnoucích stran. Po celorakouském sjezdu roku 1899 se strana stala moderní, rozvinutě organizovanou a masovou. Základnu tvořili čeští i němečtí dělníci, pracující hlavně v průmyslu. Tato strana jako jediná překračovala národnostní nekompromisnost. Samotná národnost nebyla vykládána jako důvod k hrdosti, ale přijímána „jako osudová danost, nezasloužená, současně však nezpochybnitelná identita, již je třeba respektovat.“¹⁶⁴

2.2.4.1 Český autostereotyp

Nejlépe revoluční postoj sociální demokracie (dále jen *socdem*) pochopíme na vnímání v tehdejší době nejdiskutovanějších pojmů: vlast, národnost, etika: „My máme jen jednu rozsáhlou vlast, totiž zemi, jednu a tu nejkrásnější národnosti, totiž lidskost, jednu morálku, totiž práci, jedno náboženství, totiž lásku ke snaze o nejslechetnější vzdělání člověčenstva...“ psalo ve svém prvním čísle sociálnědemokratické Právo lidu roku 1893¹⁶⁵.

Přesto používala sociální demokracie také historickou argumentaci. Vykládali novodobé české dějiny tak, že „jako se český národ vlastními silami vymanil z podřadného postavení, musí se i český dělník sám postarat o své mravní i ekonomické povznesení.“¹⁶⁶ Když bylo sociálním demokratům předhazováno nevlástenectví a kosmopolitismus, poukazovali formující se zástupci dělnictva na ducha českých dějin.

Česká sociální demokracie byla povzbuzována úspěchy socialistů v sousední Německé říši. Vzorovou ochranu dělnické práce však nepřičítali Bismarkovi či Vilému II., ale opoziční politice říšskoněmecké sociální demokracie. Negativní heterostereotyp Němce: „obtloustlý, rozeřvaný, hrubý násilník s degradující noční čepičkou, popřípadě kyjem

¹⁶⁴ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 73.

¹⁶⁵ Právo lidu, 1, 1893, č. 1 z 27. 4., s. 1. in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 74.

¹⁶⁶ Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994, str. 94.

v ruce, tedy pravý opak oduševnělého a mírumilovného českého Vaška.“¹⁶⁷ - vyhradili čeští sociální demokraté jen svým odpůrcům - německým nacionalistům.

Své češství vnímali sociální demokraté samozřejmě. Znakem národnosti, předstupně mezinárodnosti, pro ně byl jazyk, původ, dějiny a kulturní zájmy. Vlastní české státní právo, důležité pro programy českých pravicových stran, hodnotili jako naivní, nefunkční požadavek, který ignoroval a zastíral skutečné potřeby společnosti. Socdem tzv. historické právo považovala i za ideologicky nepřijatelné, protože bylo hodnoceno jako boj za obnovení výsad šlechty a měšťanstva. Z podobně ideologických důvodů strana neobeslala Národopisnou výstavu z roku 1895, kterou považovala za chlubení se pánů prací dělníků. Důsledkem bylo nesmírně zhoršení renomé v obecném mínění. Ovšem strana obratně využila obrazu nespravedlivého vyhoštění z národa, aby se pak prohlásila za jedinou ochránkyni sociálně slabých vrstev. Odmítání tzv. buržoazního nacionalismu: prospěchářského, falešného, „fanglíčkářského“ byl podmiňován autostereotyp hluboce žitého češství: obětavého, lacině se nevystavujícího - tedy opravdového a nezpochybnitelného.¹⁶⁸

2.2.4.2 Heterostereotyp Rakousko-Uherska

Sociální demokracie nabízela odlišnou optiku světa i při výkladu rakousko-uherských poměrů. Používala široce popularizovaný marxistický pohled na společnost s dvěma antagonistickými třídami buržoazie a proletariátu. Dělníci byli ve svém autostereotypu utlačováni, vydědění v káznících a kriminálech, zároveň však poslední stav schopný práce pro společnost, neboť právě dělníci měli vytvářet veškeré bohatství společnosti. V Rakousku se nástrojem nápravy mělo stát zavedení všeobecného, rovného a přímého volebního právo pro muže i ženy, bez omezení vzdělanostním censem.

Odlišná ideologická optika měnila zažité české stereotypy – buď neplatily vůbec nebo se přizpůsobily marxistickému pohledu. Základní identitou nebyla příslušnost k národu, ale vztah k sociálnědemokratické straně. Česká socdem přejala obraz Rakousko-Uherska jako *říše nemožností*, objasněn z pohledu marxistické ideologie. Rakousko vnímali jako „nemoderní, nesvobodný a policejní stát, stále více militaristický, útvar s nefunkčním, neschopným ..., „čachrářským“ vrcholným zákonodárným orgánem – parlamentem,

¹⁶⁷ Soukupová, Blanka. „Český národněpolitický stereotyp Rakouska, Němce a Německého Žida před sto lety. Pohled etnologie.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001, str. 63.

¹⁶⁸ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 92.

složeným z držitelů výměnků, prospěchářů chránících zájmy privilegovaných tříd a své podnikatelské aktivity²¹ tzv. buržoazistů – zpátečníků, rozměňujících, každou sebemenší opozici, jako stát, kde instituce a úřady přeplněné zpátečnickými, nemyslicími byrokraty občanům neslouží, ale žijí na jejich úkor. Nejdůležitější črtou rozměrného plátna tzv. země divů, báječné země nemožností, kam nelze zavést „evropské poměry“, byl její propracovaný represivní systém.“¹⁶⁹ Rakousko bylo opět srovnáváno s Tureckem. Vnitřní kvalitu rakouského státu odvozovali sociální demokraté od schopnosti vstřícně řešit komplex sociálních problémů, ne od vůle řešit složitou národnostní otázku, která měla být vyřešena v rámci sociálně vstřícné monarchie automaticky.¹⁷⁰ Pojítkem mezi nespokojenými národy mělo být zavedení všeobecného volebního práva.

Další charakteristika Rakousko-Uherska vyplivala z výchozích podmínek dělnického hnutí. Socdem stála u zrodu stereotypu země s nesrovnatelně obtížnějším postavením nižších společenských vrstev, které bylo vysvětlováno kolísáním země mezi průmyslovým a zemědělským státem, hendikepem nízké vzdělanosti nejstarší generace dělnictva a národnostní rozmanitostí.

V tomto pohledu možná Soukupová byla neuvědoměle ovlivněna výkladem z dob komunismu. Jak připomíná Jiří Rak, ač bylo Rakousko-Uhersko konzervativní stát tak socdem patřila k nejprorakouštějším stranám! Z ideologického hlediska jim vyhovoval velký hospodářský prostor. Navíc socialisté v parlamentu zjistili, že spíše než císař jsou to liberální strany, které brání zavedení všeobecného volebního práva. Dvě politické strany si přály zachování monarchie: katolíci a socdem. Šmeral ještě v roce 1918 chtěl zachování monarchie. Postoj socdem k Rakousko-Uherské monarchii byla vyjádřena velmi volně parafrázovaným citátem, že *ač nejsou socialisté spokojeni se svým bytem, nebudou kvůli tomu bourat celý dům.*¹⁷¹

2.2.4.3 Heterostereotyp Vídně

Originální pohled měla socdem na Vídeň. Kromě obrazu sídla nenáviděných vlád, jejichž střídání bylo hodnoceno jako nevýznamné kosmetické změny – sídla parlamentu, prvořadého symbolu nepřátelské monarchie se uplatňoval obraz Vídně jako kolébky sociální demokracie. Vídeň demonstrující za všeobecné volební právo, slavící první máj,

¹⁶⁹ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 79-80.

¹⁷⁰ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 81.

¹⁷¹ Jiří Rak, v osobním rozhovoru s autorem, 24. 4. 2012.

stávkující – to vyvolávalo dělnickou solidaritu a bojovnost. Němečtí sociální demokraté vstupovali do českého socdem vědomí jako soudruzi německého jazyka¹⁷². Naopak s narůstajícími obavami sledovalo dělnické hnutí posilující antisemitismus - kde tradiční negativní obraz byl vyhrazen židům-kapitalistům, v kontrastu s nestereotypizovanými těžce pracujícími židy.

Vídeň byla respektována i proto, že ji socdem akceptovala jako politické centrum říše. Po zavedení všeobecného hlasovacího práva roku 1902 se z Vídně stal dokonce nedostižný vzor pro Prahu. Stále důležitější byl obraz Vídně jako významného centra české menšiny, Právo lidu nepovažovalo Vídeň za německé „nýbrž právě naopak za největší české město“¹⁷³ Ostatně roku 1890 žilo ve Vídni 28% obyvatel příšlých z Čech¹⁷⁴.

¹⁷² Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 84.

¹⁷³ Právo lidu 6, 1898, č. 106 ze 17. 4. in Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 85.

¹⁷⁴ Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000, str. 85.

Závěr

V první kapitole práce jsem se věnoval definici pojmů. Stereotypu především jako *obrazu v našich hlavách* a jeho vlastnostem: usnadnění vnímání skutečnosti „nálepkováním“ pozorovaných objektů a tedy definováním ještě předtím, než je začneme zkoumat. Zároveň mají stereotypy integrační funkci, která je pro tuto práci zásadní. Národ a národní identita jsou tvořeny stereotypy, které vytváří představu nějakých společných vlastností, ale taky společné sdílené historie, která je vykládána jako prvek národní hrdosti či studu. Podrobněji se věnovalo teoretickému pohledu na vztah auto- a heterostereotypu, který se zásadně projevil při formování českého národa v konfrontaci vůči německému. Mnohdy bývá stereotyp vytvořen z regionálního specifika nebo z individuální vlastnosti, ze kterých se stává specifikum a vlastnost přisuzovaná celému národnímu celku. Vliv na auto- i heterostereotyp má postavení menšiny a hierarchizace skupin *my* a *oni*. Pocit nebezpečí pak vyvolává negativní stereotypy, které jsou pak snadno zneužitelné médií a politiky.

V druhé kapitole jsem se věnoval národním stereotypům Čechů v 19. století. Zaměřil jsem se především na autostereotyp, který byl ovšem zásadně formován heterostereotypy. Druhá část práce se zabývala vývojem národních stereotypů a historických mýtů v 19. století. Na začátku jsem stručně představil vývoj českého národního obrození, ve kterém se objevily principy popsané v první kapitole. Zaměřil jsem se na postavení náboženství, které nahradil nacionalismus a umožnil tak národní interpretaci dříve náboženských událostí: Tradiční katolictví ztratilo prvky národní identity (Sv. Václav). Bylo v 19. století spojováno s pobělohorskou „dobou temna“ a pro současníky představoval stále více spojence stále hůře vnímané Habsburské monarchie. Naopak ve výkladu husitství byla potlačena náboženská rovina a mohlo tak být využito jako symbol odvahy a vítězného boje nad Němci, což bylo provázáno s aktuální snahou českého národa emancipovat se. Vzhledem k absenci českého velkokapitálu a pozdější neaktivity šlechty, došlo v národních stereotypech k demonizaci šlechty a sakralizace plebejství, „lidovosti“ českého národa. U vlastenců, studentů a vlastně všech osobností byl až mučednický zdůrazňován prostý původ a nemajetnost.

Zabýval jsem se i zásadním vlivem heterostereotypu Němců a Německa, vůči kterým byly vznášeny výtky jakožto agresorům, nadprávním povýšencům a přitom jen přistěhovalcům v českých zemích. Češi využívali obraz českých Němců jako Prušáků v kontrastu k upřímnému a věrnému českému rakušanství. Zároveň však po zklamání

snah o „české vyrovnání“ došlo k výraznému posílení obrazu Habsburské monarchie jako jednoho z nepřátel českého národa, což se projevilo i v zošklivění Austrie v karikaturách.

V třetí části práce jsem se pak věnoval více karikatuře a politicky vyhocené době 90. let, ve které výše uvedené stereotypy kulminovaly především v politické propagandě mladočeské strany. V obrazové podobě můžeme vidět přijetí obrazu lidovosti a jeho zosobnění do podoby českého Vaška v kroji. V karikatuře je dobře zobrazen pocit ohrožení a postavení menšího vůči Němcům, který se projevuje zobrazením jejich nadměrné velikosti, žravosti a s nástupem Pruska stupňující se agresivitu (Michl vymění noční čepici za piklhelmu). Nastupující mladší generace realistů se snažila kriticky přistupovat k historizujícím stereotypům a nahradit je racionálnějšími argumenty, přesto v mnoha ohledech více či méně vědomě na zažitá stereotypy navázala. Specifické postavení měla socialistická strana, která jako jediná v rámci internacionalismu překonávala vyostřené vztahy mezi národnostmi, zároveň však posilovala z ideologického hlediska dřívější antielitářské stereotypy o šlechtě, církvi a majetných.

Ač nás od událostí 19. století dělí 100 až 200 let, je zjevná neustálá aktuálnost v té době se formujících českých národních stereotypů. Můžeme to pozorovat při reakcích současné společnosti na kontroverzní otázky ohledně majetku sudetských Němců, restitucí šlechtických a, v roce 2012 aktuálních, restitucí církevních. V této bakalářské práci jsem se věnoval v rámci daného rozsahu otázkám, které částečně osvětlují fungování současné české společnosti, chcete-li národa. Zároveň bylo naznačeno, jak zásadní vliv mají *obrazy v našich hlavách* na každodenní politiku i vývoj dějin. Obzvláště v integrující se Evropě hrají národní stereotypy zásadní roli. Dovolím-li si použít více fantazii: můžu se ptát, zda Evropské unie bude schopná vytvořit evropskou identitu (když ne evropský národ) - nebo zda se jako Rakousko-Uherské císařství bez sjednocující identity a stereotypů rozpadne. Zároveň věřím, že vznik identity nebude doprovázen negativním vymezením se vůči někomu a Evropa se tak stane naší „vlastí bez nepřátel“¹⁷⁵. Věřím, že tato práce ve svém omezeném rozsahu může být příspěvkem i k širšímu zamyšlení, a poukázala na možnosti dalšího výzkumu.

¹⁷⁵ François, Etienne, a Hagen Schulze. „Das emotionale Fundament der Nationen.“ V *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*, autor: Monika Flacke (Hrsg.), 17-32. Berlin, München: Koehler & Amelang, 2001, str. 31.

Summary

In the first chapter I have defined stereotypes as *pictures in our heads* which enable us to simplify reality by using easily recognizable labels to describe something/someone yet before we actually start exploring it/them. Stereotypes (national stereotypes) also play an integration role, which is essential for building a national identity. A nation is created through stereotypes as the notions of some common national characteristics and history. Typical is for instance the use of regional characteristics for a whole nation, which I have described on the example of Czech Wenceslas, a personification of the Czechs, who wears a costume originally from the Pilsner region. Then I have focused on the relation between auto- and heterostereotypes and the controversy which is connected with the definition of *us* based on the distinction from *them*.

In the second chapter I have explored the Czech national stereotypes of the 19th century which were based on historical myths, with focus on Czech autostereotypes. I have described the position of religion, which was replaced by nationalism: traditional Catholicism was no more a symbol of national identity (St. Wenceslas) and was negatively seen as an instrument of the Habsburg monarchy. Palacký's change in the interpretation of the Hussite movement made it possible to turn it to a symbol of fight for freedom and against the Germans. Because of the lack of Czech capital in the first part of the 19th century and the Germanisation, aristocracy [vynecháno] was demonized and plebeianism was sacralised. Plebeianism and the lack of means were accentuated by patriots, students and all important figures of the National Movement. I have explored the influence of the heterostereotypes about Germans, who were seen as arrogant aggressors and yet incomers in the Czech Crown lands only. For the Germans the Czechs used the image of Prussians as a contrast to the exemplary Czech loyalty to the Austrian empire. However, after the failure of "Czech Compromise" the Habsburg monarchy became an enemy of the Czech National Movement, too, which is to be observed on caricatures, where the portrayal of *Austria* kept becoming uglier during the second half of the 19th century.

In the third part I have focused on the 1890s, in which the use of national stereotypes culminated especially in the propaganda of the Young Czech Party. The new generation of politicians tried to be critical to national stereotypes but the Progressive Party and Social Democrats kept, more or less unconsciously, using the old ones. Although the Social Democrats managed to overcome the national aspects, they contributed to the sharpening of the already existing anti-elitist stereotypes.

From one to two hundred years divide us from the events of the 19th century, but I still consider the topic of my thesis to be up-to-date: as can be seen on the example of the use of Czech national stereotypes in the debate about the restitution to the Church in the Czech Republic in 2012.

Použitá literatura

Armstrong, John A. „National Character and National Stereotypes.“ *Society*, Vol. 33, Issue 2, Jan/Feb 96 1996: 48-53.

Becher, Peter, a Jozo Džambo. „Předmluva.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 7-8. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997.

Bělina, Pavel, Jiří Kaše, a Jan P. Kučera. *České země v evropských dějinách: díl třetí 1756-1918*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2006.

Beneš, Zdeněk, a Eduard Kubů. „Historische Wurzeln.“ V *Geschichte verstehen : die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848-1948*, autor: Zdeněk Beneš, Václav Kural a et al, 12-33. Prag: Gallery, 2002.

Cimlová, Kristina. „Říkáme si Čechácci: analýza negativních autostereotypů Čechů.“ Diplomová práce, Institut sociologických studií, Katedra sociologie, Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd, Praha, 2005.

Džambo, Jozo. „Slované - německé a rakouské zkraslené obrazy.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 45-56. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997.

François, Etienne, a Hagen Schulze. „Das emotionale Fundament der Nationen.“ V *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama*, autor: Monika Flacke (Hrsg.), 17-32. Berlin, München: Koehler & Amelang, 2001.

Holý, Ladislav. *Malý český člověk, velký český národ*. Praha: SLON, 2001.

Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009.

Hroch, Miroslav. „Úvodem k čítance textů o nacionalismu.“ V *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*, autor: Miroslav Hroch, 9-23. Praha: SLON, 2003.

Klusáková, Luďa, Markéta Křížová, Karel Kubiš, Miloš Řezník, a Daniela Tinková. „Namísto úvodu: "My" a "oni" - náčrt teoretické reflexe problematiky.“ *Obraz druhého v historické perspektivě II*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003. 11-28.

Kořalka, Jiří. *Češi v Habsburské Říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996.

- Krekovičová, Eva. „Medzi autoobrazom a heteroobrazom.“ *Etnické stereotypy z pohľadu rôznych viedních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. 17-36.
- Křen, Jan, a Eva, Broklová, editoři. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998.
- Lenk, Carsten. „Václav a Michl: Čitelnost národních stereotypů na příkladu německých a českých karikatur.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 22-7. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997.
- Loewenstein, Bedřich W. *My a ti druzí: Dějiny, Psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, 1997.
- Mikušek, Eduard. „Kramářská píseň" o Badeniho krizi podle obstrukčních pohlednic ze sbírky litoměřického muzea.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 96-110. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997.
- Nolte, Hans-Heinrich. „The Alleged Influence of Cultural Boundaries on Political Thinking: Image of Central Europe.“ *Vampires Unstaked: National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe*. Amsterdam - Oxford - New York - Tokyo: North-Holland, 1995. 41-54.
- Petrusek, Miloslav, a Alena Vodáková. *Velký sociologický slovník I a II*. Praha: Karolinum, 1996.
- Rak, Jiří. „Obraz druhého" v české karikatuře 1848-1948.“ V *Gleiche Bilder, gleiche Worte - Stejné obrazy, stejná slova*, autor: Jozo Džambo, 9-10. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1997.
- Rak, Jiří. *Bývali, Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinončany: H&H, 1994.
- Soukupová, Blanka. *Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus*. Praha: Sofis, 2000.
- Soukupová, Blanka. „Český národněpolitický stereotyp Rakouska, Němce a Německého Žida před sto lety. Pohled etnologie.“ *Etnické stereotypy z pohľadu rôznych viedních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. 57-65.
- Thiessová, Anne-Marie. *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

Toncrová, Marta, a Lucie Uhlíková. „Úvod.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. 7-8.

Uhlíková, Lucie. „Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů.“ *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2001. 49-56.

Vlnas, Vít, a Zdeněk Hojda. „Tschechien: Gönnt einem jeden die Wahrheit.“ V *Mythen der Nationen. ein europäisches Panorama*, autor: Monika (Hrsg.) Flacke, 502-527. Berlin, München: Koehler & Amelang, 2001.

Vltava, Český rozhlas. „Víkendová příloha 24. září 2011.“ 24.. září 2011.